

Frederik 1.s kirkepolitik

Af Suno William Scharling

Var kong Frederik 1. luthersk, katolsk, religiøst indifferent? Ønskede han at indføre protestantismen i Danmark, eller mente han det nye og det gamle skulle eksistere side om side? [1a]

Den første del af problemstillingen tvinges jeg til at lade ligge, idet jeg med Paludan Müller må erkende at kun Gud kender Frederik 1.s religion [1]. Der eksisterer ingen personlige bekendelser fra kongens hånd, som giver os mulighed for at vurdere om kongens kirkepolitik var rent politisk bestemt eller havde rod i hans personlige overbevisning. Undersøgelsen må derfor indskrænkes til at beskæftige sig med det kongens holdning og handlinger i kirkelige spørgsmål viser om, hvilken ordening af den danske kirke han tilstræbte.

Da Frederik 1. i 1523 overtog magten efter Christian 2.s fordrielse tilhørte Danmark endnu den katolske universalkirke. Kong Christian havde ganske vist ladet indkalde nogle reformprædikanter, Martin Reinhardt og Karlstadt, men intet tyder på at de fik nogen betydning i den korte tid, de var i landet. Heller ikke det forhold at kongen lader dem indkalde sandsynliggør, at han ønskede noget brud med pavekirken. I 1520, da de indkaldtes var reformationens kampen i Tyskland endnu ikke for alvor brudt ud. Luther havde endnu håbet om at kunne reformere i stedet for at revolutionere. Noget lignende har antagelig også været Chr. 2.s mening; han har villet »hæve Kirkelivet ved at fremme Bibelkundskab og evangelisk Lære indenfor den bestaaende »hellige Kirke« [2]. Samme syn må anlægges på de dele af Chr. 2.s lovgivning (Landsretten), der viser kritisk holdning overfor

[1 a] Af nyere litteratur er der i særlig grad taget kritisk stilling til Kai Hørby: Roskildebispen Joachim Rønnow, KS 1969, s. 25 f. P. G. Lindhardt: Reformations-tiden 1513–36, i: Den Danske Kirkes Historie, 1965. P. G. Lindhardt: Nederlagets Mænd, 1968. E. Ladewig Petersen: Omkring Herredagsmødet i København 1533, KS 1972, 24 f. E. Sjøberg: Odenseprivilegiet af 1527, HT 12. R. bd. 2, s. 337 f. Anvendte forkortelser. DM = Danske Magasin, HT = Historisk Tidsskrift, KS = Kirkehistoriske Samlinger.

[1] C. Paludan Müller: Herredagene i Odense 1526 og 1527. Kbh. 1857, s. 30.

[2] J. O. Andersen: Overfor Kirkebruddet. Kbh. 1917, s. 133.

de bestående kirkelige forhold. Det er ikke et begyndende brud med Romerkirken, men et forsøg på reform inden for dens rammer [3].

I 1523 var situationen i Tyskland imidlertid skærpet. Luther var blevet bandlyst og havde klart vist sin holdning i Worms. Dette måtte også give genlyd i Danmark. Fra begge sider samlede man kræfter til et opgør, alt imens håbet om en fredelig udgang på striden, med bevarelse af kirkens enhed, var svindende. På denne baggrund skal de kirkelige bestemmelser i Fr. 1.s håndfæstning forstås [4]. En del er mere eller mindre ordret overtaget fra Chr. 2.s, men der er kommet adskilligt helt nyt til, som viser os, hvordan rigsrådet mente, man skulle reagere på den protestantiske trussel. Desværre ved vi ikke, hvem der er ophavsmanden til disse nye krav, men han må søges inden for rigsrådsgejstligheden, og blandt den var det århusbispen Ove Bilde, som havde størst administrativ erfaring og derfor bedst kunne udforme dem. Der er da tilsyneladende heller intet kommet med som strider imod hans kirkepolitiske holdning. Hvem forfatteren så end er, må håndfæstningens ord tages som udtryk for, hvorledes største delen af rigsrådet ønskede kongens kirkepolitik skulle forme sig. Først kommer den fra tidligere tid velkendte bestemmelse, at kongen skal elske den himmelske Gud og hans tjenere samt beskærme kirkens privilegier og friheder [5]. Umiddelbart herefter er indføjet en ny paragraf, at kongen ikke må tilstede nogen kætter, Luthers disciple eller andre at prædike eller lære skjult eller åbenbart imod den himmelske Gud, den hellige kirkes tro, den helligste fader paven eller romerkirken, men hvor de findes i riget, skal de straffes på liv og gods [6]. Man går her ud fra, at Luther er kætter, og kræver af kongen, at han skal straffe alle som støtter de reformatoriske bevægelser med en kætterdom. Der står dog ikke noget om at reformforsøg inden for kirkens rammer ikke må tilstedes. Grænsen for reformerne trækkes der, hvor der tales imod Gud, kirkens lære, paven og romerkirken, eller sagt med andre ord: Roms overhøjhed i åndelige spørgsmål skulle respekteres.

De næste nye paragraffer beskæftiger sig med, hvem der skal have mulighed for at nyde kirkens rige gods, som lå til de større embeder.

[3] J. O. Andersen: *Overfor Kirkebruddet*. Kbh. 1917, s. 196. Hele spørgsmålet er grundigt undersøgt i dette værk.

[4] Håndfæstningen optrykt i: *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, bd. 2, s. 65–79.

[5] Fr. 1. § 1, Chr. 2. § 1 (Chr. 2.s håndfæstning optrykt i: *Aarsberetninger fra Geheimearchivet*, bd. 2, s. 56–65).

[6] Fr. 1. § 2.

Disse indtægter skal forbeholdes den danske adel, endda kun de der er født adelige for at forhindre, at kongen skulle omgå bestemmelsen ved at udnævne nye adelsmænd, når han ville give en eller anden et højt prælatur. Der lægges også meget vægt på, at ingen udlændinge eller kurtisaner må tildeles noget prælatur eller nogen bispestol. Baggrunden er Chr. 2.s forkærlighed for udlændinge til at styre landet også i kirkelig henseende. Man behøver bare at nævne en mand som Didrick Slagheck, der en kort overgang var ærkebiskop i Lund [7].

Yderligere sikres i lighed med tidligere håndfæstninger kapitlernes frie valgret, ved valg af prælater og bisper [8], samt bispernes frie brug af kirkens jurisdiktion [9]. Dog er der indføjet en bemærkning om, at bisperne ikke må tage sager, som hører hjemme på herreds- og landstingene. Det måtte forhindres at bisperne udviklede sig til en slags overret inden for stiftet.

En nyhed i håndfæstningen er understregningen af, at ingen sager må appelleres til Rom, før de har været behandlet for rigens prælater [10]. Formålet hermed er antagelig dobbelt. Dels ønsker man at undgå, at Rom får for stor indflydelse på den danske kirkes interne forhold, især den økonomiske side af sagen, og dels vil man forhindre en eventuel alliance mellem kongen og paven rettet imod adelen.

Endelig overføres det fra Chr. 2.s håndfæstning, at bisperne kun kan tiltales for deres tilbørlige dommere, altså en gejstlig domstol. Undtaget er godssager og andre verdslige sager, som må henvises til en verdslig domstol [11].

Dette var rigsrådets og dermed højgejstlighedens svar på de trusler, som kirken var udsat for. Man imødegik reformbestræbelserne med at afgrænse al kritik af kirken til ikke at måtte omfatte læren, paven og romerkirken. Det sociale element standsedes ved at forhindre andre end adelige i at opnå lederstillinger inden for kirken. Det eneste konstruktive forsøg på at imødekomme noget af det, som lå i tiden, er ønsket om at mindske Roms indflydelse på kirkens indre forhold. Især er det bemærkelsesværdigt at man forbyder kongen at inkludere kurtisaner i de kirkelige embeder. Det er et direkte angreb på pavens krav om ret til at bestemme over besættelsen af de høje prælaturer. Denne ret var udtrykt i Wienerkonkordatet af 1448, som blandt andet

[7] Fr. 1. § 4 + 5.

[8] Fr. 1. § 6, Chr. 2. § 5.

[9] Fr. 1. § 7, Chr. 2. § 2.

[10] Fr. 1. § 7.

[11] Fr. 1. § 23, Chr. 2. § 18.

foreskrev, at konfirmation på ærkebispedømmer og bispedømmer skulle søges i Rom. Fandtes valgene ugyldige af retslige årsager eller af »fornuftige og indlysende grunde« (ex causa ratinabile et evidente), kunne paven give embederne til mænd han selv valgte [12]. Hermed opnåede paven fuld kontrol med besættelsen af bispesæderne, idet man altid kunne finde fejl i valgproceduren eller en »indlysende« grund til at valget var ugyldigt, især når det var kurien selv, der skulle bestemme, hvad der var indlysende. Spørgsmålet var særdeles aktuelt i 1523, idet man lå i strid med Rom om besættelsen af ærkesædet i Lund, hvor paven støttede den romerske kardinal Cecis, medens kapitlet havde valgt sin ærkedegn, adelsmanden Aage Jepsen Sparre, som nu var kommet i besiddelse af bispestolen efter de forvirrede forhold under Chr. 2.

Det var dette forsøg på løsrivelse fra Rom, der skulle gøre det muligt for Frederik 1. at isolere den danske kirke politisk, så han selv kunne få magten over den.

Tiden skulle nu vise, om den nye konge ville samarbejde med rigsrådet om gennemførelsen af dets kirkepolitiske program, eller om han agtede at gå sine egne veje. I de første år efter 1523 synes han at have været optaget af andre problemer end de kirkelige. Det gjaldt om at erobre riget og ruste sig imod et eventuelt angreb fra den landflygtige Chr. 2. Der er heller ikke tegn på, at reformationskampen endnu for alvor er begyndt i Danmark. De kirkelige forretninger, som de fremtræder gennem Fr. 1.s registranter, tyder ikke på dramatiske begivenheder [13]. Adelen og højgejstligheden får de fordele, som kunne forventes, uden at der er tale om en for tiden usædvanlig griskhed. En del mennesker får præsentationsbreve på diverse kirker, dels på grund af forgængerens død, dels på grund af hans resignation. Desværre tillader kildeforholdene os kun sjældent at få noget at vide om, hvad det er for folk embederne bortgives til. Den Niels Hansen som 30-8-1523 får overdraget Vindinge kirke efter den forrige indehavers død synes at have siddet som præst på stedet til sin død 1546, altså også efter reformationen [14]. Men dette tillader os ikke at slutte, at han skulle have haft reformatoriske tilbøjeligheder allerede

[12] C. Paludan Müller: Herredagene i Odense, s. 37 ff. og bilag 1, s. 79. H. E. Feine: Kirchliche Rechtsgeschichte. Köln 1964. 4. udg., s. 482 ff.

[13] Erslev og Møllerup: Kong Frederik den Første danske Registranter. Kbh. 1879.

[14] Fr. 1.s reg., s. 21. Wiberg: Dansk Præstehistorie. Odense 1867-71, bd. 3, s. 586.

i 1523, eller at han nogensinde fik det, thi et stort antal katolske præster fik lov til at fortsætte langt ind i den protestantiske tid, da det var umuligt at uddanne nye præster til alle sognene med det samme. Heller ikke et beskærmelsesbrev af 22-11-1524 til hr. Niels i Nibe fortæller noget af betydning [15]. Dels var han ansat allerede i 1518, og dels drejer sagen sig om et økonomisk spørgsmål, nemlig, at han, i stedet for afgifter til bispem, skal holde de mennesker med mad og øl, som kongen sender op for at salte sild.

Kilderne tillader os ikke at udtale os om Fr. 1.s kirkepolitik i de første år af hans regeringstid, udover det rent negative, at der intet er, som tyder på, at han har taget noget afgørende initiativ. Først i 1526 ændres situationen, da kongen blander sig i striden mellem domkapitlet i Lund og paven om besættelsen af ærkesædet. Det sker ved et brev, hvori kongen og rigsrådet tilsiger Aage Sparre støtte i striden med pavens kandidat, der nu ikke længere er Cecis, men den Jørgen Skodborg, som Chr. 2. i sin tid havde givet ærkesædet [16]. Dette var fuldt i overensstemmelse med håndfæstningens ord om, at kapitlets valg skulle respekteres. Derfor skulle man have forventet en bred opbakning fra rigsrådets side, men kun 17 rigsråder er nævnt i brevet. Det kan selvfølgelig skyldes, at der har været praktiske vanskeligheder ved at få samlet flere og, at man har holdt det for tilstrækkeligt med disse 17. Kun meget vigtige breve måtte nødvendigvis besegles af alle. Ser man imidlertid nærmere på sammensætningen af det udvalg, som er nævnt i brevet, er det ikke længere sandsynligt, at de manglende navne alle er udeladt ved en tilfældighed. Ikke en eneste af landets biskopper er nævnt, og de skulle da være de nærmeste til at være med i denne sag, hvor det gjaldt støtte til den danske kirkes øverste. Af gejstlige finder man kun Knud Gyldenstjerne, provst i Viborg. Man aner en konflikt mellem konge og kirke. Grunden til at gejstligheden holder sig uden for støtten til Sparre må være, at man frygtede konsekvenserne af en åben udfordring til pavestolen i en konkret sag på et tidspunkt, hvor reformationskampen var i fuld gang inden for riget. Kongens søn, hertug Christian, havde tidligere på året været i heftig teologisk debat med ribebispen Ivar Munk [17]. Den unge hertug havde endvidere ved indkaldelsen af præsterne Wandal og Weidensee vist sin vilje til at indføre protestantismen i det ham betroede område. I den situation kunne et brud med Rom være farligt for den

[15] Fr. 1.s reg., s. 62. Wiberg: bd. 2, s. 442.

[16] Fr. 1.s reg., s. 109, brevet dateret 19-8-1526.

[17] Trykt KS 2. rk., bd. 4, s. 1-20.

danske kirke. Mistede man pavenes støtte var man overladt til kongens protektion, en betænkelig ting nu hvor hans søn åbenbarede sig som protestant. Endvidere er det muligt, at man allerede på dette tidspunkt vidste, at også kongen havde til hensigt at fremme protestantismen i Danmark [18]. Omvendt havde kongen stor fordel af at støtte Sparre imod kurien. Han opnåede for det første at skærpe forholdet mellem den danske kirke og Rom. På lidt længere sigt kunne han forudse, at han ville blive den egentlige leder af den danske kirke, idet ærkebispemænd altid ville være afhængig af kongens beskyttelse. Støttebrevet til Sparre må ses som det første skridt hen imod oprettelse af en dansk nationalkirke under kongens overherredømme med den løsest mulige tilknytning til Rom. De gejstliges manglende deltagelse må tolkes som en protest mod denne tanke. På denne baggrund forekommer det helt naturligt at Knud Gyldenstjerne er med. Han skulle senere blive en af kongens bedste støtter på det kirkepolitiske område i sin egenskab af biskop over Fyen. Allerede i 1526 antyder han sin tilslutning til kongens kirkelige holdning ved at ledsage hans datter til brylluppet med den protestantiske hertug Albrecht af Preussen [19].

Også i kongeriget var protestantismen begyndt at trænge frem i 1526. Vi hører fra Poul Helgesen at »Lutheriets Gift« dette år sneg sig ind i landet [20], og vi kan for første gang med sikkerhed konstatere at protestantiske præster virker i Danmark. Mest kendt er efterretningerne om Hans Tausens virke i Viborg, hvortil han var sendt fra Antvorskov. Morten Hvas beretter, at Tausen kom til Viborg i 1525 og nogle måneder senere begyndte han sin prædikantvirksomhed, der snart skulle gøre ham til en ledende skikkelse i reformationskampen [21].

Foruden i Viborg blev reformtankerne prædiket i Århus stift, hvilket fremgår af et brev fra Ove Bilde, hvori han kræver den pågældende præst, Simon Skaaning, fjernet med henvisning til de antilutherske bestemmelser i kongens håndfæstning, som jo både kongen og rigsrådet var forpligtet på [22]. Vi har ikke sikker kundskab om, at

[18] Helgesen beretter i Skibbykrøniken at kongen sammen med Mogens Gøje i sommeren 1526 brød fasten: Skrifter af Paulus Helie, bd. 6, Kbh. 1937, ved Marius Kristensen og Hans Ræder, s. 108.

[19] Dansk biografisk Leksikon, bd. 8, s. 494.

[20] Skibbykrøniken, oversat af A. Heise, Kbh. 1890-91, s. 111.

[21] Hvas' beretning er optaget i et brev fra Jens Block til Peder Hegelund fra 19-6-1573. Trykt som tillæg i H. Heilesen: Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark (oversættelse), Kbh. 1967, s. 77-82.

[22] Trykt DM 2. rk., bd. 1, s. 216-217.

der andre steder i Danmark prædikedes protestantisk i 1526, men disse to eksempler er også nok til at vise at kirkekampen var kommet til Danmark på trods af håndfæstningens forsøg på at holde den på afstand.

Rigsrådet skulle tage stilling til denne nye situation, der blev yderligere vanskeliggjort af, at kongen i løbet af efteråret åbenlyst brød håndfæstningen og tog Hans Tausen under sin beskyttelse med et værnebrev stilet til borgmester, råd og menighed i Viborg [23]. Han udnævner endda Tausen til sin kapellan, en direkte udfordring til de katolsk sindede. For anden gang i løbet af få måneder havde kongen blandet sig i kirkens indre forhold og taget en af de gejstlige under sin beskyttelse. I det sidste tilfælde endda i strid med gældende lov.

Sådan var forholdene, da man atter tog de kirkelige spørgsmål op på herredagen i Odense november 1526. Den egentlige grund til at sammenkalde rigsrådet var, at kongen skulle skaffe penge til rustningerne imod Chr. 2., men som udviklingen inden for kirken havde formet sig i den sidste tid, var det naturligt, at dette emne fik en fremtrædende plads i forhandlingerne. Debatten mellem kongen og rådet var skriftlig, og da vi har bevaret en hel del af indlæggene fra begge sider, er det muligt ret nøje at rekonstruere forhandlingsforløbet [24]. Kongen lagde ud med et, nu tabt, oplæg, hvis indhold vi lærer at kende gennem rigsrådets svar på det. Det har indeholdt et forslag om, at bispernes konfirmation i fremtiden skulle hentes hos ærkebispens og ikke længere i Rom. Forslaget må have stillet rådet i en vanskelig situation, thi på den ene side havde man den bestemmelse i håndfæstningen, som sigtede mod at begrænse pavens indflydelse, men på den anden side ville et brud med Rom være yderst betænkeligt netop nu, hvor det lagde op til kirkekamp i Danmark. Svaret blev derfor henholdende. Kongen kunne forhandle med paven om det og gennemføre nyordningen, hvis der kunne opnåes enighed [25]. Selvfølgelig har man været klar over, at kurien aldrig ville gå med til forslaget, der ville berøve den magten over besættelsen af de danske bispesæder og de dermed forbundne indtægter; men en forhandling kunne altid trække tiden ud, så man ikke i øjeblikket behøvede at vælge imellem konge og pave.

Kongens fordel af forslaget er klar. Landet havde ikke på dette tidspunkt nogen ret indviet ærkebiskop, som kunne give konfirmats til

[23] Pontoppidan: *Annales* bd. 2, s. 796–797, dateret 23-10-1526.

[24] Trykt DM 2. rk., bd. 4, s. 99–120 + s. 207–215.

[25] Trykt DM 2. rk., bd. 4, s. 104.

de nye bisper, og man havde heller ikke udsigt til at få nogen så længe Aage Sparre sad i Lund. Ved at støtte Sparre, som ikke var bispeviet, og samtidig forhindre eventuelle nye bisper i at søge deres anerkendelse andetsteds, ville det lykkes kongen i tidens løb at blive den egentlige leder af den danske kirke. Ærkebispens var direkte afhængig af kongens støtte, og de nye bisper ville komme i en lignende stilling. Tanken var at indføre en national fyrstekirke.

Vi har ikke spor af, at der er blevet indledt forhandlinger med Rom eller af at rigsrådet i 1526 er gået med til at indføre ordningen uden forlig med kurien. Men kongen viste sig at være stærk nok til egenmægtigt at gennemtvinge den.

Andetsteds i sit oplæg havde kongen klaget over, at man ikke efterlevede hans breve. Dertil svarede rigsrådet, at det kendte man ikke noget til og anmodede om at få forelagt de konkrete tilfælde. Samtidig benytter man lejligheden til at besvære sig over værnebrevene og gøre opmærksom på, at de strider mod landets lov. En sådan indstilling til loven fra kongens side kunne kun fremme foragten for loven hos resten af befolkningen [26]. Dermed er rigsrådets stilling til kongens beskyttelse af Tausen, som er det eneste kendte værnebrev for en protestant før herredagen 1526, givet: det er stridende mod landets lov, at kongen tager gejstlige direkte under sin beskyttelse og således undrager dem den gejstlige jurisdiktion. Flere gange i rigsrådets svar vender man tilbage til påstanden om, at denne tilstand må ændres. Efter besvarelsen af kongens oplæg kommer rigsrådet selv med nogle anmodninger til kongen [27]. Af vigtighed for kirken er det, at man beder kongen opretholde den nuværende kirkeordning: så længe kristendommen og menige kristne fyrster ikke gøre anden skikkelse over kristendommen, altså indtil et eventuelt kirkemøde måtte beslutte en generel nyordning. Endvidere skal kongen undlade at udstede flere beskærmelsesbreve, idet det tilkommer bispen og ikke ham at afgøre, hvem der må prædike i de forskellige stifter; og endelig anmoder man om at bisperne må få myndighed til at forestå eventuelle reformer inden for klostervæsenet. Rigsrådets kirkepolitik er, at kongen skal holdes uden for kirkens interne forhold, bispernes myndighed må ikke krænkes, og et direkte brud med Rom skal undgås, selv om man på den anden side også gerne vil spare de penge, der betales for konformats ved nybesættelser af bispestolene.

[26] Trykt DM 2. rk., bd. 4, s. 108.

[27] Trykt DM 2. rk., bd. 4, s. 113–114.

Kongens svar på rådets krav er i det store og hele en afvisning [28]. Han håber, han hidtil har skikket sig som en kristen fyrste og ikke krænket kirkens privilegier, men skulle der være noget at klage over, kan rådet bare rejse sagen. Ligeledes hævdes det, at den kristne skikkelse hidtil er blevet opretholdt i riget, så heller ikke her skulle der være noget at klage over. Med hensyn til beskærmelsesbrevene er de udgivet for at forsvare folk imod uret, som det er enhver konges pligt at gøre, og i øvrigt har han kun givet befaling til at prædike Guds ord og evangeliet, og kommende breve vil heller ikke indeholde andre krav. Altså en tilkendegivelse af, at det ikke er slut med værnebrevene. Kun med hensyn til bispernes ret til at reformere klostrene tilkendegiver kongen, at det vil han ikke blande sig i.

På denne stejle kurs fra kongen svarer rigsrådet med en lignende stejl gentagelse af kravene [29]. Man glæder sig over, at kongen vil holde kirken ved privilegier og friheder, men hævde, at det ikke er sket hidtil, idet sager, som lå under dens jurisdiktion, er blevet den frataget ved kongebreve. Ligeledes er det udmærket, at kongen vil holde den kristelige skikkelse i riget, men værnebrevene må væk, så hver biskop frit kan bestemme, hvem der skal prædike inden for hans stift, som det har været under tidligere konger.

Herved bliver sagerne stående, der er ikke mulighed for forlig på dette grundlag mellem konge og rigsråd. I stedet forsøger man at danne en alliance mellem prælaterne og højadelen rettet imod den fremtrængende reformation. Overenskomsten går ud på, at kirken skal lade være med at opkøbe mere af adelens gods mod, at adelen til gengæld med al magt bekæmper kætteriet, især lutherdommen [30]. Det er bemærkelsesværdigt, at de senere så stærke forkæmpere for reformationen Mogens Gøje og Erik Banner nævnes i forbindelse med dette forlig i brevets indledning, men derfor er det ikke sikkert, at de har beseglet det.

Herredagen 1526 er et vendepunkt i dansk kirkehistorie. Kongen viser åbent, at han har til hensigt at etablere en national fyrstekirke, som vil tolerere reformatoriske prædikanter inden for sine rammer. Rigsrådet viser lige så klart, at det ikke vil medvirke, men tvært imod bekæmpe planen efter bedste evne for at opretholde højgejstlighedens magt over de kirkelige sager.

Som en ekstra udfordring til gejstligheden fik Jørgen Jensen Sadolin

[28] Trykt DM 2. rk., bd. 4, s. 115–119.

[29] Trykt DM 2. rk., bd. 4, s. 207–211.

[30] Trykt DM 2. rk., bd. 4, s. 211–214.

et værnebrev udstedt under selve herredagen lydende på, at han måtte bo i Viborg og der holde skole og undervise i: hvad som nyttigt kan være for unge personer [31]. Dog med den indskrænkning, at han ikke måtte drage folk til sig, som havde evner og mulighed for at læse ved universitetet. Der kan næppe være tvivl om, at meningen med den nye skole, udover at bibringe almindelig kundskabsmeddelelse, var at virke for de reformatoriske tankers udbredelse. Med Sadolins og Tausens tilstedeværelse var Viborg blevet det åndelige centrum for reformationen i det østlige Danmark, og kongen havde personlig tilsagt dem sin beskyttelse.

I løbet af foråret bredte de nye tanker sig yderligere i landet. Vi kan ikke nøjagtigt følge udviklingen, men det er i 1527, at bevægelsen får fat på Fyen. Den udgår fra Assens, hvor den senere så kendte reformator Peder Laurensen virkede fra karmeliterklostret og Chr. Skrok som præst ved sognekirken [32]. Inden årets udgang følte biskop Jens Andersen, at situationen var blevet så betænkelig, at han måtte gribe ind. Det skete med et sendebrev til borgmester og råd i Assens, som advares mod lutheranerne og samtidig opfordres til at bevise den lutherske tro udfra biblen. Bispens vil så enten gendrive eller antage det [33].

Med direkte årsag i uroen indkaldte man til herredag i Odense i august 1527 for at forsøge at løse de kirkelige problemer, som man jo havde ladet ligge året før. Rigsrådet og prælaterne havde denne gang skiftet taktik. Sidste herredag havde lært dem, at det ikke hjalp at henvise til kongens forpligtelser ifølge håndfæstning til at bekæmpe reformationen og støtte den etablerede kirke. Derfor henviser man til, at bønderne i Jylland og andetsteds er begyndt at slutte sig sammen imod kirken og prælaterne, og man kan frygte, at det er Chr. 2.s rådgivere som står bag urolighederne. Hvis det får lov til at fortsætte, kan man formode, at angrebene rettes mod kongen og adelen umiddelbart efter kirken, lige som det var sket under et bondeoprør i kong Christoffers dage [34]. Med denne nye begrundelse kommer de gamle

[31] Fr. 1.s reg., s. 124, dateret 1-12-1526.

[32] Om Skrok se H. F. Rørdams artikel KS 5. rk., bd. 5, s. 644 ff. Om reformationen i Assens se H. F. Rørdams afhandling i Saml. t. Fyens Top. Hist., bd. 1.

[33] Trykt i Saml. til Fyens Top. Hist., bd. 1, s. 228-229.

[34] Rigsrådets oplæg trykt DM 2. rk., bd. 5, s. 215-220. En kortere redaktion er optrykt i Paludan Müller: Herredagene i Odense 1526-27, s. 85-86, og har antagelig været den kongen har udarbejdet sin besvarelse efter da den til forskel fra den lange indeholder kravet om at de forløbne munke skal i kloster eller landsforvises, et krav kongen jo svarer på, noget allerede P. M. var opmærksom på.

kendte anmodninger til kongen, nemlig at han skal holde kirke, adel og andre indbyggere ved deres privilegier og tilbagekalde værnebrevne til forløbne munke. Endvidere klages der over, at tiggermunkene ikke længere får tilstrækkelig med almisser og udsættes for vold. Der nævnes en konkret sag, hvor to ridende hofmænd har overfaldet nogle munke fra sortebrødreklostret i Vejle, da de var på vej til Viborg.

Kongens svar er som på sidste herredag totalt afvisende [35]. Han nægter at have givet anledning til oprør og sammensværgelser, da han altid har overholdt privilegierne og agter at blive ved med det. Derimod er der blevet klaget fra bønder og borgere over, at præster og prælater opkræver for store afgifter. Da der klages fra begge sider anbefaler kongen, at sagen bliver ordentlig undersøgt på et nyt møde.

Med hensyn til Chr. 2.s påståede intervention i danske forhold har kongen bemærket, at Hans Mikkelsen og andre sender bibler ind i landet forsynet med propagandabilleder for den afsatte konge. Det skal ikke længere tilstedes.

Kongen kan ikke tvinge befolkningen til at give munkene almisser, da det er en frivillig sag, men sker der dem overlast, vil de skyldige blive straffet. Den gamle sag om værnebrevne behandles på en ny måde. Kongen hævder, at den kristne tro er fri, og at han ikke vil tvinge nogen til en bestemt tro, enhver må forholde sig i den sag, som han vil forsvare over for Gud på dommedag. For at man ikke skal sige, at kongen gennem sine værnebrevne vil gennemtvinge en bestemt tro, vil han fra denne dag ikke udstede flere. Men hvis der er nogen, der prædiker det, som er gudeligt og kristeligt og ikke til oprør, da vil kongen tilstede det og ikke tolerere, at de overfaldes.

Det må her bemærkes, at der ikke siges noget om, at prædikanter skal have biskoppens tilladelse til at prædike, som prælaternes krav lyder. Det er blandt andet det, der ligger i deres ønske om, at privilegierne skal overholdes. Kongens holdning var altså stadig den samme, at bispernes monopol på at beskikke prædikanter skulle brydes. I øvrigt overholdt han ikke løftet om at undlade udstedelse af flere værnebrevne. F. eks. fik malmøreformatoren Claus Mortensen så sent som 1532 et protectorium [36].

Sideløbende med debatten mellem konge og rigsråd er der brydninger mellem på den ene side prælaterne og på den anden side adelen i forening med kongen. Vi har bevaret et svar fra prælaterne på et

[35] Kongens svar DM 2. rk., bd. 5, s. 288–293.

[36] Fr. 1.s reg., s. 390.

krav om, at kronens og adelens tjenere (herunder bønder) skulle fritages for alle afgifter til biskopperne samt sagesfald. Man bemærker, at kongen er ved at drage adelen over på sin side i modsætning til sidste herredag, hvor det var prælaterne, adelen allierede sig med. Lokkemaden er den store økonomiske fordel adelen kan få, hvis bispetienden bortfalder inden for dens besiddelser [37]. Prælaterne prøver at forsvare sig med at hævde, at det ikke alene er dem der angribes med forslaget, men hele den kristne kirke, og at de er forpligtet på at forsvare kirkens besiddelser, ligeså vel som kongen skal forsvare rigets. Endvidere henvises til den store hjælp og støtte prælaterne allerede har ydet til riget gennem ekstraordinære skatter, ja, så stor har hjælpen været, at uden den havde adelen slet ikke kunnet klare sig. Derfor kan prælaterne ikke antage forslaget, men anmoder i stedet kongen om at forsvare kirkens privilegier og friheder, som han selv har svoret på sin kroningsdag. Til adelen henstilles det at betænke, at prælaterne er af samme stand og slægt som de samt at tage hensyn til kirkens ret og den store hjælp, man allerede havde ydet. Prælaternes svar på kongens forsøg på at drage den verdslige adel over på sin side var at understrege blodets bånd. Fremtiden skulle vise at økonomisk vinding ofte var en stærkere faktor end stands- og slægtssammenhold.

Prælaterne kom med endnu et indlæg i samme sag, hvor de skarpere formulerede kravene til konge og adel [38]. Det krævedes at biskopper og prælater skulle beholde jurisdiktionen. Den fulde bispetiende skulle gennemføres. Præster og munke skulle pådømmes af deres gejstlige foresatte undtagen i sager vedrørende jordbesiddelser. Forløbne munke og lutherske præster skulle enten tilbage i deres klostre eller forlade landet. Dette skulle være gældende indtil et almindeligt koncilium blev holdt. Til sidst meddeles, at nogle adelsmænd har indgået et forbund imod kirken og gejstligheden, hvilket ikke før var set. Man beder kongen være opmærksom på sagen, da en sådan sammensværgelse er den sikreste vej til at få Chr. 2. tilbage.

I debatten mellem kongen og det samlede rigsråd kommer rådet med et gensvar på kongens indlæg [39]. Tilsyneladende har rådet opgivet at få gennemført afgiftsfrihed for adelsjorden. Man forlanger, at den fulde tiende, altså også bispetiende, skal gennemtvinges, men til gengæld skal alle andre afgifter til bisperne bortfalde. Kravet om til-

[37] Prælaternes svar DM 2. rk., bd. 5, s. 293–299.

[38] Trykt DM 2. rk., bd. 5, s. 303–306.

[39] Trykt DM 2. rk., bd. 5, s. 299–303.

bagekaldelse af beskærmelsesbrevene opretholdes sammen med kravet om, at forløbne munke skal tilbage i klostrene eller landsforvises. Bisperne skal efter en fastsat frist selv dømme i sager om protestantisk prædiken inden for deres stift, ligesom det skal være dem, der bestemmer hvem der skal prædike.

Kongens sidste svar på rigsrådets krav åbner ingen mulighed for forlig om de centrale problemer [40]. Han anbefaler, at man skal forsøge at finde frem til et forlig i uenigheden mellem gejstlige og verdslige om adelens tjeneres fritagelse for afgifter til bisperne. Beskærmelsesbrevene kan derimod ikke tilbagekaldes medmindre indehaverne forbyder dem gennem deres optræden eller prædiken. Hvis rigsrådet har noget at sige nogen bestemt præst på, så kan det nævne ham ved navn, og hvilke anklager man har imod ham. Kongen vil da tage sagen op. Det er en udfordring til bisperne, som jo netop hævder, at slige sager hører ind under deres jurisdiktion.

Munkene kan kongen ikke tvinge tilbage i klostrene, deri må enhver handle, som han kan forsvare det over for Gud, især når det er muligt, at mange munke forlader klostrene på grund af disses ringe økonomiske forhold.

Hermed slutter vore efterretninger om forhandlingerne. Klimaet var ikke gunstigt for et forlig, men i modsætning til 1526 fik man sammenstillet en recess, der forsøger at fastslå noget af det, som man var nået til relativ enighed om [41]. Bisperne får lov til at beholde deres jurisdiktion, men en del af de bøder som før tilfaldt kirken skal nu gå til kronen og adelen, når det drejer sig om deres tjenere. Af Helgesens skarpe vurdering af dette angreb på kirkens rettigheder [42] kan man se, at det var lykkedes kongen at beskadige det gode forhold mellem adel og kirke. At kirken beholdt sin jurisdiktion havde i øvrigt ikke den store værdi, når kongen samtidig fastholdt udstedte værnebrev og krævede, at der skulle være trosfrihed i landet. Kirkens gevinst lå på et andet felt, nemlig i bestemmelserne om, at den fulde bispetiende skulle gennemtvinges, noget der hidtil ikke var lykkedes. Der var dog åbnet mulighed for, at et sogn kunne vælge at betale alle de gamle biskopsafgifter i stedet [43]. I almindelighed lover kongen i forening med adelen at beskytte og forsvare kirken. Gejstligheden

[40] Trykt Paludan Müller: Herredagene i Odense 1526–27, s. 87–90.

[41] Trykt Paludan Müller: Herredagene i Odense 1526–27, s. 73–76, dateret 20-8-1527.

[42] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 111.

[43] At denne ret er blevet benyttet viser Fr. 1.s reg., s. 216–217.

skulle beholde sit gods og ikke stævnes for verdslige domstole undtagen i sager, der angår jordbesiddelser.

Gejstligheden slipper for den store økonomiske katastrofe i 1527, men må til gengæld opgive at tvinge konge og rigsråd til en skarp kurs over for protestanterne. Efter recessen stod de helt afgørende kirkelige spørgsmål tilbage om munkenes ret til at forlade klostrene og bispernes ret til at forbyde reformatorisk prædiken inden for deres område. Herredagen havde vist, at disse modsætninger ikke kunne løses ved forhandlinger, der måtte en styrkeprøve til. Kongen havde tilkendegivet, at han ønskede, at begge krisetndomsformer skulle have lov til at blive forkyndt, og ingen skulle tvinges til at antage en tro imod sin overbevisning. Senere skulle han opgive denne tolerante holdning.

Foruden recessen har vi underretning om et par andre breve om kirkelige anliggender man lod udsende. Det drejer sig om et brev som forbyder overfald på tiggermunke, men samtidig indskærper frivilligheden af at yde almisser. Endvidere forbydes de før omtalte propagandaskrifter for Christian 2., selv om de er kombineret med biblen [44].

Var dette virkelig hele resultatet af herredagen? Herom har kirkehistorikerne været uenige, idet det er blevet hævdet, at der også blev udsendt et toleranceedikt, som lovfæstede trosfriheden [45]. En senere modifikation taler om et generelt værnebrev egenmægtigt udstedt af kongen, men med lignende indhold som det påståede toleranceedikt [46]. Tanken kan føres helt tilbage til Arild Hvitfelds danmarkskronike ,hvor det fortælles, at kongen gav begge religioner lov til at eksistere side om side og det: »bleff constituerit/at hver maatte leffve frij wrandsagit i deris Conscientz« [47]. Vi genfinder påstanden i Pontoppidans *Annales Ecclesiae*, antagelig med Hvitfeld som kilde [48]. Den går så igen i de historiske fremstillinger indtil Casper Paludan Müller i 1857 analyserer baggrunden for teorien og når frem til, at der ikke har været noget toleranceedikt [49]. 1927 fandt J. O. Ander-

[44] Udkast fra geheimearkivet trykt Paludan Müller: *Herredagene i Odense 1526–27*, s. 90–91.

[45] Stærkest er tesen fremsat af J. O. Andersen i: *Festskrift til Erslev*. Kbh. 1927, s. 227–270, under titlen: *Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie?*

[46] Erik Sjøberg: *Odenseprivilegiet af 1527*. HT 12. rk., bd. 2, s. 337–362.

[47] Hvitfeld: *Danmarckis Rigis Krønike*, bd. 2, 2. udg. Kbh. 1652, s. 1301.

[48] Pontoppidan: *Annales*, bd. 2, s. 806.

[49] Paludan Müller: *Herredagen 1526–27*.

sen nye kilder, som syntes at bekræfte, at der alligevel havde været et toleranceedikt omend af et lidt andet indhold end det Hvitfeld nævner [50]. Denne teori er i de seneste år blevet modificeret af Erik Sjøberg til at dreje sig om et kongeligt værne- og privilegiebrev til luthererne [51].

Da vi ikke har selve ediktet, eller afskrifter af det, bevaret, må det bero på en vurdering af, hvilket vidnesbyrd, de kilder der omtaler det, bringer og dettes troværdighed, om vi vælger at antage teorien om, at der har været en eller anden nu tabt bestemmelse fra herredagen i 1527. Derfor er det nødvendigt endnu engang at se på de overleverede vidnesbyrd.

Det vægtigste argument findes i Poul Helgesens Skibbykrønike, hvor han i sin skildring af herredagen omtaler, at der, foruden den af os kendte reces, blev udstedt nogle breve (eventuelt »et brev«: »littere decretales«), som gav kongens beskærmelse til de munke og præster, som ville gifte sig eller forlade den gejstlige stand under påberåbelse af den evangeliske lære [52]. Dette skete endda uden, at bisperne vidste noget om det eller var blevet spurgt. Da Helgesen var vel informeret om hvad der foregik på herredagen, må der tillægges hans vidnesbyrd stor vægt. Dog afsvækkes det noget af hans stærkt polemiske holdning i sit skrift og dettes karakter af at være et led i tidens løbende debat. På den anden side skriver han for sin samtid, der udmærket kendte et sådant brev, dersom det havde eksisteret, så han kunne ikke tillade sig at forvanske kendsgerningerne alt for meget uden at forfejle sit politiske mål med skriftet. Endelig må det bemærkes at denne del af Skibbykrøniken antagelig ikke er nedskrevet før ca. 1530–31, så en mulig erindringsforskydelse kan ikke udelukkes. Den kan dog næppe være så stor at den får Helgesen til at forveksle herredagen i 1527 med den i 1526, og det ville i øvrigt blot være at flytte vores problem et år. Da det er helt usandsynligt, at han ikke har haft kendskab til et brev af det nævnte indhold udstedt på et eller andet tidspunkt, er det mest rimeligt at følge hans datering, da intet taler imod den udover, at brevet ikke er overleveret, og den vanskelighed møder vi lige meget, hvornår vi henlægger begivenheden til. Altså må vi på Helgesens autoritet fastslå, at kongen i løbet af herredagen i 1527 udsteder et eller flere breve, der giver munkene ret til frit at forlade klostrene og gifte sig under henvisning til den protestantiske lære.

[50] J. O. Andersen: »Er 1527 i retslig Henseende – – –?«

[51] E. Sjøberg: HT 12. rk., bd. 2, s. 337–362.

[52] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 112.

I 1533 udgiver malmøreformatoren Peder Laurentsen stridsskriftet »En stakket undervisning«, hvor han går i rette med nogle af bispernes nye besetmmelser [53]. Heri skriver han blandt andet imod den nye bestemmelse om, at prædikanterne skal søge bispens tilladelse til at prædike inden for stiftet. Det er ikke alene imod kirkeloven og biblen men: »Det er oc emod kongelige maiestatis recess oc priuilegium, som han haffuer giord oc giffuet i Othensse herredag, alle som kan oc ville rettelige oc renlige effter den hellige scrift predicke oc lære, at de maa det gøre frilige alle wegne i alle hans naadis land, huort de bliffue kallede, Eller huor de see at behoff göris« [54].

Her er ikke længere tale om et kongeligt værnebrev, men om en recess, altså en lovgivning som også ville kræve rigsrådets tilslutning. Alene dette vækker mistro, idet det er overordentligt usandsynligt, at rigsrådet i 1527 ville være gået med til at give en sådan bestemmelse lovkraft. Laurentsen er heller ikke så pålidelig en kilde som Helgesen. På dette tidspunkt har hans kontakter med dem, der deltog i herredagen været langt ringere end Helgesens. En anden ting, der afsvækker Laurentsens vidnesbyrd er at kongen i 1530 i sin såkaldte købstadsordinans medtog en bestemmelse om, at de der har nåden frit må prædike i kongens købstæder og andetsteds, så længe de holder sig til skriften [55]. Denne bestemmelse minder meget om den af Laurentsen citerede. Hvis Laurentsens reces havde eksisteret fra 1527, ville denne del af købstadsordinansen have været overflødig. Som vi senere skal se er købstadsordinansen blevet anvendt, så den har altså fået lovkraft. Spørgsmålet er nu om Laurentsen tager fejl af Odense herredag og Københavns herredag 1530. Det kan ikke med sikkerhed afgøres, men det ville unægtelig i 1533 være mere naturligt at henvise til en bestemmelse fra 1530 end til en lignende fra 1527. Endvidere har der antagelig eksisteret en afskrift af købstadsordinansen i Malmø byes arkiv, som Laurentsen har haft rig lejlighed til at læse.

Af disse grunde må jeg forkaste Laurentsens oplysning for 1527. Vil man vælge at stole på ham, må man være klar over, at det i hvert tilfælde ikke kan være tale om det samme aktstykke, som Helgesen nævner. Denne taler om et kongeligt værnebrev, hvorimod Laurentsen nævner en reces af et helt andet indhold. Derfor må man i så fald arbejde med to nu tabte aktstykker fra herredagen i 1527.

[53] Trykt i H. F. Rørdam: »Skrifter fra Reformationstiden«, 1–5, 1885–90, som nr. 5.

[54] »En stakket Undervisning«, s. 38.

[55] Trykt DM 4. rk., bd. 6, s. 36–41.

J. O. Andersen hævder i sin afhandling, at herredagen i 1530 synes at forudsætte et toleranceedikt, som fastsætter skriften som norm for prædiken [56]. Det er svært at se logikken i dette. Da det er kongen som indkalder herredagen, kan han vel også frit bestemme, at der skal debatteres med skriften og kun skriften som norm. Heller ikke prædikanternes 12 klagemål over bisperne forudsætter noget toleranceedikt eller almindelig prædikefrihed med skriften som norm, snarere tværtimod [57]. I artikel 11 klages der over, at almuen ikke selv må tilkalde sig evangeliske tjenere (prædikanter). Dette ville have været en oplagt lovkrænkelse, dersom man havde haft prædikefrihed i landet, og hvad ville have været mere naturligt end at henvise til den lov som gav friheden. Men i begrundelsen for rimeligheden af den manglende frihed til at kalde evangeliske prædikanter henvises der kun til biblen, kirkeloven og »redeligt skell«. Nogen stærkere sandsynliggørelse af, at prædikefriheden i 1530 ikke har været lovfæstet i Danmark, kan man næppe tænke sig.

Kun et eneste sted i klagerne nævnes en reces. Det er i klage nr. 2, hvor bisperne beskyldes for, at de imod deres forpligtelse og reces til kongen ikke prædiker eller skikker lærde sognepræster og prædikanter til sognene. Dette er ikke nogen speciel protestantisk klage. Det var almindeligt ud over landet, at embederne passedes dårligt, og præsterne var ulærde. Den klage kunne lige så godt være fremkommet fra reformkatolsk side. Og selvfølgelig ville ingen nægte, at det hørte med til en biskops forpligtelser at forkynde evangeliet og sørge for duelige præster. Der er derfor ingen grund til at tro, at en reces, som indeholdt en sådan bestemmelse, samtidig skulle tale i evangelisk ånd.

Vi mangler nu kun at tage stilling til Hvitfelds beretning. Der er ikke noget i den, som tyder på, at han selv har set toleranceediktet. Derimod kan forestillingen om det meget vel være opstået ved at tage de forskellige udtalelser fra kongen under herredagen og kombinere dem med Helgesens og Laurentsens oplysninger for ad denne vej at konstruere et edikt [58]. Derfor kan man ikke fæste lid til Hvitfelds påstand om en tolerancelovgivning. Den kan meget vel være konstrueret ud fra de forhandlingsindlæg og andre kilder, vi også kender.

Oskar Andersen konstruerer på basis af de forskellige kilder ind-

[56] J. O. Andersen: »Er 1527 i retslig Henseende — — ?«, s. 246 ff.

[57] De tolv klagepunkter trykt i Rørdams »Skrifter fra Reformationstiden«, 4, s. 55–59.

[58] Hvitfeld, s. 1301.

holdet af ediktet, som han gengiver i tre hovedpunkter [59]. Først skulle bisperne overalt, hvor det tiltrængtes, beskikke præster, som kunne prædike det hellige evangelium. Denne bestemmelse kan man slutte sig til fra rigsrådets svar til kongen, hvor man i forbindelse med angrebene på værnebrevene understreger bispernes forpligtelse til at beskikke præster, som kan lære det hellige evangelium og kristi ord [60]. Dette kombineres med prædikanternes henvisning i de tolv klager til den samme forpligtelse. Hertil er at sige for det første, at man ikke fra en bemærkning i et forhandlingsforløb kan slutte til at den er blevet til lov. Dernæst at forpligtelsen til at skikke duelige præster, hvilket er det sætningen betyder, selvfølgelig påhviler enhver biskop, og den omtalte reces behøver ikke at hidhøre fra 1527. Konklusionen bliver, at den første bestemmelse ikke har baggrund i kilderne.

Anden paragraf er hentet fra Laurentsens anførte oplysning, og må derfor afvises af de allerede nævnte grunde.

Tredie bestemmelse skulle handle om udtrædelse af klostrene og munkes ret til at gifte sig. Her henvises atter til kongens udtalelser på herredagen og Skibbykrønikens vidnesbyrd. Vi kan heller ikke her slutte fra forhandlingsindlæg til lovgivning, men denne gang kan vi kombinere med Helgesens oplysninger. De er, som ovenfor anført, af en sådan karakter, at de vanskeligt kan afvises, især når det af Helgesen nævnte indhold af bestemmelsen nøje svarer til kongens indstilling til sagen.

Vi må derfor antage at den tredie af Oskar Andersens bestemmelser virkelig har eksisteret. Men det må på det kraftigste understreges, at da vi bygger på Helgesen, er det også nødvendigt at godtage hans oplysning om, at der er tale om et kongeligt beskærmelsesbrev og ikke nogen egentlig lovgivning. Endvidere kan man ikke finde holdepunkt for, at brevet har indeholdt andet og mere end det, der er nævnt i Skibbykrøniken.

Erik Sjøberg forsøger også at rekonstruere det privilegie- og værnebrev, han mener er blevet udstedt. Han får det til fire punkter [61]. Det første er identisk med Oskar Andersens første punkt og baseret på det samme kildemateriale, så det må afvises med de samme argumenter. Andet punkt er også identisk med Andersens punkt to, så heller ikke det behøver yderligere gendrivelse. Ligeledes svarer tredie be-

[59] J. O. Andersen: »Er 1527 i retslig Henseende – –?«, s. 258 ff.

[60] Trykt DM 2. rk., bd. 5, s. 302–303.

[61] HT 12. rk., bd. 2, s. 358–359.

stemmelse til Andersens nr. 3, men da det her betegnes som et privilegie- og værnebrev, som forfatteren udtrykkelig anfører kun har kongen som sin ophavsmand, kan jeg tilslutte mig, at et brev med det indhold har eksisteret.

Sjøberg tilføjer et fjerde punkt, at kongen ikke vil tillade overfald på dem som prædiker gudeligt og kristeligt. Kilden er her kongens udtalelse under forhandlingerne [62] og intet andet. Som i tidligere tilfælde mener jeg ikke man kan slutte fra en udtalelse under et forhandlingsforløb til, at den er blevet gjort til lov.

Tilbage af tolerancediktet bliver kun det værnebrev Helgesen omtaler, og som har givet munkene tilladelse til at forlade klostrene og gifte sig.

Men udover dette værnebrev har der eksisteret endnu en lovgivning fra 1527 om de kirkelige forhold. Da Joakim Rønnow i 1529 overtog Roskilde stift måtte han love at betale den sum penge til kongen som normalt betaltes til Rom og samtidig forpligte sig til ikke at sende penge til kurien. I hans endelige forpligtelse fra 24-6-1529 angives det, at denne ordning er truffet af kongen og rigsrådet sammen på sidste herredag i Odense [63]. Set fra 1529 var den nærmest foregående herredag i Odense i 1527. Brevet er besejlet af en del rigsråder, blandt andet Stygge Krumpen, så rigsrådet kan ikke have været uvidende om påstanden om dets medvirken ved standsningen af betalingerne til Rom. Var den urigtig, ville det have protesteret eller nægtet at besejle dokumentet. Kongens påstand må derfor godtages. Tidsangivelsen kan næppe heller anfægtes, kun to år efter begivenheden må rigsrådet have vidst hvad det har indvilliget i og hvornår. Vi må derfor regne med, at der på herredagen 1527 er truffet endelig beslutning om at forbyde prælaternes betalinger til Rom for anerkendelse.

At det skete i 1527 og ikke på herredagen i 1526 støttes af ordvalget i det forpligtelsesbrev Knud Gyldenstjerne måtte udstede til kongen [64] i januar måned 1527, altså i perioden mellem herredagen 1526 og 1527. Her får Gyldenstjerne forbud mod at sende penge til Rom, og som i Rønnows forpligtelse nævnes det, at rigsrådet har fundet det uheldigt med de mange penge som sendes ud af landet,

[62] Trykt DM 2. rk., bd. 5, s. 293.

[63] H. Knudsen: Joakim Rønnow – udvalgt Biskop i Roskilde. Kbh. 1840, s. 32–35.

[64] Trykt i Fr. Münter: Den danske Reformationshistorie, bd. 1, Kbh. 1802, s. 541–543.

men derefter angives det, at det er kongen der har bestemt, at det skal ophøre. Rigsrådets samtykke nævnes ikke. På baggrund af dateeringen og teksten i brevet til Gyldenstjerne kan man slutte at det endnu ikke har foreligget og, at kongen i første omgang har gennemtvunget bruddet med Rom på egen hånd. Nationalkirkens indførelse i retsdydig forstand må sættes til 1527 og ikke 1526, hvad Hvitfeld i øvrigt også anfører[65].

Men hvorfor gik rigsrådet med til at standse betalingerne til Rom i 1527, når det i 1526 søgte at undgå en afgørelse? Det er ikke usandsynligt, at det hænger sammen med, at pavens magt netop i sommermånederne 1527 var stærkt svækket efter Karl 5. i maj havde plyndret Rom og fordrevet paven til Engelsborg. Under sådanne forhold var det ikke så farligt at bryde med Rom, måske endda det politisk klogeste, hvis der ikke kom en ordening i stand mellem kejseren og paven. Karl 5. besad trods alt magten til at sætte Chr. 2. i stand til at generebro sine tabte riger.

Resultatet af analysen af herredagen i 1527 bliver da, at vi må regne med, at der er udstedt i hvert tilfælde fem aktstykker vedrørende de kirkelige sager. Først recessen af 20-8, som vi kender. Dernæst de to breve angående forbuddet mod indførelse af Chr. 2.s propagandistiske skrifter og om frivilligheden til at give munkene almisse. Endvidere de kongelige værnebrevne som giver munkene ret til at forlade klostrene og gifte sig, og endelig en rigsrådsbeslutning om, at der ikke længere skulle sendes penge til Rom som betaling for konformation på bispedømmer.

Det skulle nu vare tre år før de kirkelige spørgsmål atter kom i søgelyset på en herredag. Indtil da var de meget ufuldstændige ordninger

[65] Hvitfeld, s. 1302. I forbindelse med bestemmelsen af tidspunktet for afbrydelsen af forbindelsen med Rom, må der også tages stilling til Anders Gyldenstjerne-sagen. Gyldenstjerne var blevet dekan i Roskilde, men kapitlet nægter at udbetale ham hans løn, da han endnu ikke er pavelig anerkendt. Da Gyldenstjerne klager til kongen sender denne et brev til kapitlet, hvori han fortæller kapitlet at han og rigsrådet har lavet den ordening at der ikke længere skal søges konfirmation i Rom. Brevet er optrykt i Pont. Ann., bd. 2, s. 817-818, men desværre i en tysk oversættelse, så vi ikke længere kender originalteksten. Udstedelsesdatoen er 10-8-1527 og stedet »Rudgaard«, antagelig identisk med »Rugaard« i nærheden af Odense. Hele tonen i brevet viser at der er tale om en nyhed som kongen beretter, så nyordningen må være kommet i stand kort forinden, måske samme dag. Rugaard var på dette tidspunkt bortforpagtet til Jørgen Quitzow, Fyns landsdømmer. Formodentlig er rigsrådet samledes med kongen derude straks efter dennes ankomst fra Jylland, og ved den lejlighed er man enedes om at ophæve forbindelsen med Rom.

fra 1526–27 samt kongens håndfæstning det eneste retsgyldige, man havde at gå efter. Håndfæstningen var allerede krænket så mange gange, at de kirkelige bestemmelser heri nærmest må betegnes som døde og magtesløse bogstaver. Tilbage bliver så ordningerne fra 1526/27, hvor gejstligheden nærmest havde beskæftiget sig med at undgå for store økonomiske tab og ikke havde mægtet at gøre noget virkeligt for at bremse den fremstormende reformiver. Disse svævende juridiske forhold gav kongen en høj grad af handlefrihed, som gjorde, at han i vid udstrækning kunne sætte sin vilje igennem på det kirkepolitiske område.

Efter 1527 begyndte reformationskampen for alvor i Danmark. Protestanternes større frimodighed var vel ikke uden sammenhæng med, at kongen nu så klart havde tilkendegivet, at han ville tolerere deres angreb på katolikkerne. Hans Tausen og Sadolin fortsætter arbejdet i Viborg, og et nyt brændpunkt opstår da Claus Mortensen i 1527 tager fra København til Malmø og der grundlægger en protestantisk menighed. Snart får han Hans Spandemager til hjælp. På et tidspunkt må de drage i eksil til Haderslev, hvor de antagelig har fået undervisning på den danske præsteskole, men får atter lov til at vende tilbage til Malmø.

Ærkebisen kunne ikke stiltiende se på, at der prædikedes protestantisk inden for hans stift, så han tog sidst i 1528 ned til Malmø for at forelægge prædikanterne et klageskrift med krav om gendrivelse [66]. Sagt med andre ord ærkebisen tilbød at tage en disputats med den nye retnings repræsentanter. Selv om det er tvivlsomt, hvorvidt det kunne have ført til nogen større forståelse, så var det dog et forsøg på at undgå, at modsætningerne blev så skarpe, at prædikanterne skulle nægte at anerkende bisen som deres overordnede. Prædikanterne reagerede ved at undlade at besvare klagerne. Da det næppe har været manglende teologisk formåen, der var skyld i denne tilbageholdenhed, som Helgesen antyder [67], må det forstås som en tilkendegivelse af, at man ikke ønskede nogen som helst forbindelse med ærkesædet. Denne holdning var meget forskellig fra f. eks. Tausen, der hele tiden søger at undgå et for skarpt brud. I 1528 besvarer han et sendebrev fra biskop Jens Andersen i Odense hvori bisen advarer Viborg borgere imod protestanterne. I sit svar taler Tausen om religiøs tolerance og tilbyder at tage ned til Odense for at tale med

[66] Brevet hvori sagen gengives trykt DM 1. rk., bd. 3, s. 236 ff.

[67] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 115.

bispen, lige som han udtrykkelig anfører, at det ikke er bispens store rigdomme man er ude efter [68]. I det hele taget har man ikke i Viborg den sociale undertone i reformbestræbelserne, som findes i Malmø.

Denne malmøprædikanternes skarpe holdning over for både den etablerede kirkes teologi og hieraki kunne let skabe uroligheder i landet. De tyske bondeoprør var i frisk erindring, og en nedbrydning af hierakiet ville berøve adelen de rige indtægter fra kirkegodset. Tog reformationen den retning, kunne man ikke påregne adelig støtte til protestanterne, tvært imod ville den blive drevet i armene på højgejstligheden, hvilket netop var det kongen ville undgå. En alliance mellem adel og kirke ville give reformationen vanskelige kår i Danmark.

Derfor måtte kongen undgå den skarpe konfrontation mellem protestantismen og det kirkelige system. Debatten måtte koncentreres om teologien og ikke sætte spørgsmålstegn ved kirkens store rigdomme og adelens ret til at besidde de høje embeder.

I den forbindelse var mænd som Tøndebinder og Spandemager farlige. Fik deres retning fremgang, ville reformationen stå i fare for at blive kædet sammen med en revolution og oprør imod adelsvældet. Grevens Fejde kan til dels forklares som et udslag af, at reformationen blev forbundet med et sådant oprør, hvorefter hele den danske adel fandt sammen i modstand, også de der før havde støttet den protestantiske sag.

Kongens problem var at holde protestanternes angreb så fjernt som muligt fra den økonomiske og sociale struktur i landet. Skulle man endelig ind på det, skulle det være på punkter, hvor adelen og højgejstligheden ikke led tab. Hertil var tiggerklostrene særdeles egnede, idet man også fra katolsk side så skævt til disse ofte lidet fornemme munke.

Det kom ikke til den truende konfrontation i Malmø, thi i løbet af 1529 kom der nye folk til at lede den protestantiske bevægelse. Først Peder Laurentsen fra Assens, en forhenværende karmelitermunk og elev af Poul Helgesen. Han bliver leder af en protestantisk skole og viser sig straks mere forhandlingsvenlig over for ærkebispen, idet han samme år udgiver det fordrede svar på bispens klagepunkter [69].

[68] Trykt i H. F. Rørdam: Smaaskrifter af Hans Tausen 1870, »Edt kort antswor til bispens sendebreff aff Othenseek«.

[69] Skriftet er ikke bevaret men kendes fra en registrant over Resens bibliotek. Trykt august 1529, se Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi 1482–1550. Kbh. 1919, s. 60.

I sine skrifter viser han et ønske om ikke at skabe mere strid end nødvendigt med de kirkelige myndigheder og søger i det hele at komme til en forståelse med bisperne, hvor det er muligt. Kun i lærespørgsmålet står han fast [70]. Menigheden og præsterne beordres til at lyde biskoppen i alle sager, der ikke direkte strider imod biblens ord [71], så Laurensen anerkender altså i princippet eksistensen af en vis biskopelig myndighed. Dog gælder det Laurensen som de andre malmøreformatorer, at det sociale element er langt mere fremtrædende end i Viborg, men selv her er kravene præget af moderation. Klostrene og domkirkerne må gerne beholde deres store indkomster, men de skal bruges mere til gavn for de fattige [72].

Laurensens nærmeste medarbejder i Malmø var Frans Vormordsen, en anden frafalden karmelitermunk, som ligeledes i 1529 kom til byen som lærer. Det blev en anden nyoprettet institution han kom til at lede, nemlig en protestantisk præsteskoole. Også Vormordsen gjorde, hvad han kunne for ikke at komme i åben strid med ærkebispens, idet han tog til Lund for at få dennes tilladelse til at prædike, hvilket han også fik, efter beretningen endda med en gave på 4 eller 6 gylde til bestridelse af sine udgifter [73].

Vi ved ikke, om kongen står bag ved indkaldelsen af de nye reformatorer til Malmø, men det passede i hvert tilfælde udmærket med hans interesser at få folk derover, som ikke ville virke for udæskende på adelen og højgejstligheden. I øvrigt forblev både Tøndebinder og Spandemager i byen, men man har indtrykket af, at de har præget udviklingen i langt ringere grad end før.

Først fra 1529 kunne kongen regne med, at lederne af reformbestrebelseerne herhjemme ville holde sig væsentlig til åndelige ting samt angreb på tiggerklostrene.

Tilsyneladende var faren for, at reformationen skulle slå over i bondeoprør og revolution nu dæmpet. Kongens andet problem var at sikre den nye trosretning støtte inden for adelen og den etablerede kirke.

[70] I Malmøberetningen fra 1530 (Rørdam: Skrifter fra Reformationstiden, 4, s. 11–13) antydes det at både Ove Bilde, Knud Gyldenstjerne, Joakim Rønnow og måske også Aage Sparre i grunden er gode mennesker men forledt af slette rådgivere.

[71] En stakket undervisning, s. 14–15.

[72] En stakket undervisning, s. 68.

[73] Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse (Heilesens oversættelse), s. 43–44. Skibbykrøniken nævner at man først havde opfattet Vormordsen som reformkattolik. Helgesen: Skifter, bd. 6, s. 115.

Midlerne til opnåelse af dette var givet kongen i hænde ved den lederstilling inden for kirken, han havde tilrevet sig i 1526/27. Han var i stand til at øve en udstrakt kontrol med, hvem der fik de høje kirkelige embeder. Endvidere havde han kontrol med besættelsen af mange præsteembeder gennem kronens patronatsrettigheder, og endelig kunne han lægge pres på de protestantiske prædikanter, der i høj grad var afhængige af kongens gunst.

Første gang kongen fik gavn af sit krav om at betalingerne til Rom skulle afbrydes var, da Jens Andersen i Odense 1527 udnævnte provsten i Viborg, Knud Henriksen Gyldenstjerne til sin efterfølger, når han selv trak sig tilbage. Gyldenstjerne var den eneste gejstlige, som året før havde deltaget i kongens støtte til Aage Sparre, så man kunne regne med, at han støttede tanken om nationalkirken. Endvidere var han adelig. Hermed opfyldtes kravet om, at prælaturerne ikke måtte gives til borgerlige. Med Jens Andersen ville den sidste ikke adelige biskop forsvinde. Der er vist ingen tvivl om, at kongen har påvirket Jens Andersen i sit valg. Vi må regne med, at det er kongens kirkepolitik, som slår igennem her. Gyldenstjerne måtte underskrive den tidligere nævnte særlige forpligtelse til kongen, hvori han bekræftede, at da kongen ikke ville tillade, at der gik penge ud af riget til Rom som betaling for embeder, ville han i stedet give kronen den sum, man plejede at sende til Rom. Dette skulle ske, når han kom i besiddelse af stiftet [74].

Da Knud Gyldenstjerne i 1529 overtog Odense bispestol efter Jens Andersens fratrædelse viste det sig, at han var protestantismen en god mand. Hvitfeld fortæller, at Tausen i dette år, da han skulle til København, lagde vejen over Fyen for at prædike for den nye biskop. Han ville gerne have omvendt ham: »Men hand skaffede der med ingen Fruck« [75]. Det er dog ikke sikkert at udfaldet har været så magert, som Hvitfeld mener, thi året efter føler Dominikanerprovincialen, Hans Nielsen, sig foranlediget til at forfatte en skildring af reformationen i Malmø, stilet til Knud Gyldenstjerne, og advare ham stærkt imod at indlade sig med protestanterne [76]. Hans Nielsen må have haft en begrundet frygt for at den nye biskop nærrede protestantiske sympatier. Om bispen tidligere har været kendt for denne indstilling lader sig ikke efterspore. Tausens besøg kan tolkes både som et forsøg på at overtale en overbevist katolik til at være mindre negativ

[74] Trykt i Münter: Reformationshistorie, bd. 1, s. 541–543, dateret 10-1-1527.

[75] Hvitfeld, s. 1313.

[76] KS 2. rk., bd. 4, s. 23–24. Skriftet kendes kun fra Laurentsens angreb.

over for det nye og som et udtryk for at man fra protestantisk side har ment det kunne nytte at forsøge at påvirke bispem. Det ville passe godt med Frederik 1.s holdning om Gyldenstjerne allerede 1527 havde været påvirket af reformationens tanker, men det lader sig ikke eftervise. Det forhold at han ledsager kongens datter ned til brylluppet med den protestantiske hertug er for spinkelt et grundlag at slutte ud fra.

Først omkring 1532 er det tydeligt, at Gyldenstjerne favoriserer protestanterne inden for stiftet. Han henter Jørgen Sadolin fra Viborg til Odense [77]. Hvilken stilling reformatoren har indtaget er uklart, men selv kalder han sig bispens »adjutor in verbo« [78], hvilket må betyde en art vicebiskop i åndelige anliggender.

April 1532 rejser Gyldenstjerne til Norge for at lede forhandlingerne med Chr. 2., hvorfor bispeforretningerne overgives til generalvikaren Niels Povlsen, men Sadolin må have beholdt sin myndighed som bispens medhjælper i åndelige sager, ellers kunne han ikke have gjort, hvad han nu gjorde.

27-5-1532 var der landemode i Odense, og ved den lejlighed optrådte Sadolin som bispens stedfortræder, idet han fremlagde en katekismus for de forsamlede præster, udgivet i bispens navn, i overensstemmelse med hvilken de herefter skulle prædike [79]. Der bebudes visitats i stiftet, når bispem kommer tilbage, for at kontrollere om nyordningens krav overholdes. For en nyordning var det. Den katekismus som nu i den katolske biskops navn var gjort til norm for forkyndelsen i stiftet var ord til andet en dansk oversættelse af Luthers lille katekismus, og den række spørgsmål, man opfordrede præsterne til at tænke særligt over, svarer ret nøje til artiklerne i Confessio Augustana, som der også henvises til i slutningen. Luther var ikke nævnt, men kunne denne nyordning gennemføres var Fyens stift blevet luthersk uden et sværdslag, og uden at adel og højgejstlighed var blevet økonomisk berørt.

Var dette biskoppens mening, eller handlede Sadolin egenmægtigt? Vi hører intet om gnidninger mellem de to senere hen, og da Gyldenstjerne kommer tilbage foranstalter han en religionsdisputats imellem Sadolin og dennes værste modstander, Niels Povlsen. Sadolin vinder og Povlsen idømmes en bøde [80]. Når bispem lader den overbeviste

[77] Sket sidst i 1531 eller først i 1532, se H. F. Rørdam: Mester Jørgen Sadolin. Odense 1866, s. 35.

[78] *Scriptores Rerum Danicarum*, bd. 8, s. 526.

[79] Trykt i *Nordisk Tidsskrift for Christelig Theologi*, bd. 3, s. 209 ff.

[80] H. F. Rørdam: Jørgen Sadolin, s. 35 og *Scrip. Rer. Dan.*, bd. 7, s. 242.

lutheraner vinde, må det tages som et udtryk for, at han ikke alene godkender det skridt, der er taget under hans fravær, men også selv, i det mindste officielt, anerkender det lutherske standpunkt som værende det katolske overlegent.

Hvorfor gik Gyldenstjerne så vidt i sine indrømmelser til lutheranerne? Hvis han, hvad der ingenlunde er umuligt, selv var lutheraner, er det ikke svært at forklare, så handlede han efter sin samvittighed. Men han gik nu heller ikke tomhændet bort fra den handel. Som indsat af kongen uden anerkendelse fra ærkebispens og uden udsigt til at få den, da ærkebispens heller ikke var anerkendt, var han kun biskop electus, udvalgt biskop, hvilket betød, at han ikke havde sin fulde biskoppelige myndighed. Blandt andet kunne han ikke foretage ordinationer. Joakim Rønnow, som var i samme situation, måtte holde en »viebiskop«, Vincens Kampe over Grønland, til at varetage disse funktioner [81]. Dette dilemma slipper Gyldenstjerne ud af ved sin reform på Fyen. På katekismens titelblad omtaler han sig som: »wdwaldt Ordinerer oc Biscop udi fynsche bispedom«. Betegnelsen er enestående, og må derfor have sin helt konkrete baggrund. Som det fremgår giver den imod kirkeretten den udvalgte biskop ret til at foretage ordinationer. Desuden ligger der i udskriften, at også protestanterne anerkender Gyldenstjerne som deres åndelige overhoved. Anderledes kan Sadolins deltagelse i udgivelsen af katekismen med den forside ikke tolkes. Samme indstilling til bispen viser Peder Laurensen, når han året efter i sin »Undervisning om præsteembede« kalder Gyldenstjerne for en: »Erlig Prelate oc Biscop« og fremholder hans reform af stiftet som et eksempel til efterfølgelse for de andre bisper [82].

Kongen kunne glæde sig. Lutheranismen var indført i et helt stift, adelen havde beholdt sine økonomiske rettigheder inden for kirken, og det var blevet fastslået, at en kongelig udnævnelse i forbindelse med den foregående biskops anerkendelse, samt måske domkapitlets formelle valg, var tilstrækkeligt til at forlene en præsteviet mand med den biskoppelige myndighed. På ærkebispens og pavens plads i hierakiet havde nu kongen placeret sig. Den nationale protestantiske fyrstekirke var en realitet i Fyens stift.

Man bemærker også, at tolerancestandpunktet er forladt. Det forlanges nu, at alle præster skal prædike efter Luthers katekismus, og vi

[81] P. G. Lindhardt: *Reformationstiden 1513–36*. Kbh. 1965, bd. 3 i »Den Danske Kirkes Historie«, s. 222.

[82] P. Laurensen: »En sand oc ret cristen underuisning om preste embede och om deriss leffnit, Gifftermaal, oc ret kyskhed«.

hører intet om, at kongen griber ind for at forsvare katolikkernes retigheder.

29-4-1529 døde roskildebispens Lave Urne, en stærk og myndig forsvarer af den katolske lære. Kongen havde nu atter chancen for at besætte et bispesæde. Det fortælles, at han gerne ville have haft en mand, som ikke var fjendtlig stemt over for den lutherske lære [83]. Derfor varede det noget, før stiftet blev besat, indtil kongen endelig forhandlede sig tilrette med Joakim Rønnow, en af hans hofsinder, som han tidligere havde brugt til diplomatiske sendelser. Det er interessant, at Hvitfeld ikke er det mindste i tvivl om, at det er kongen som har det afgørende ord ved udvælgelsen af biskoppen. Selv om man kan argumentere for, at han læser sin egen tids forhold med den lutherske fyrstekirke ind i fortiden, så tyder valget af en af kongens mænd, tilsyneladende uden nærmere forbindelse med gejstligheden også på, at det er kongen, som her har fået sin vilje.

Der ligger i ordene: »gjerne vilde haft« en mand, som ikke var fjendtlig stemt imod lutherdommen, at Hvitfeld mener, at Rønnow ikke opfyldte dette ønske. Denne vurdering er der, som vi senere skal se, grund til at sætte spørgsmålstegn ved.

Ligesom Gyldenstjerne måtte Rønnow udstede en forpligtelse til kongen [84]. Man mærker, at kongen er blevet dristigere i sine bestræbelser på at støtte protestanterne efter rigsrådets anerkendelse af bruddet med Rom. Det forlanges, at Rønnow skal tillade, at munkene i stiftet gifter sig, hvilket er i overensstemmelse med værnebrevet fra 1527. Hvis der er nogen i stiftet som vil prædike evangeliet, som det kan bevises med den hellige skrift skal bispen forhindre, at de overfaldes med vold. Hvis der er nogen, som vil anklage prædikanter og munke i den anledning skal sagen gå til kongen og rigsrådet. Det er kongens program fra 1527, vi her ser bragt i anvendelse.

Udover dette må den nye biskop love at være kongen huld og tro og til sin tid se til kongens børns bedste. Især gøres der meget ud af troskabsforpligtelsen overfor den søn, som blev valgt til ny konge. Rønnow skal også støtte modstanden imod den afsatte Chr. 2.

Samme dag reverset udstedtes, fik Rønnow kongens stadfæstelsesbrev på stiftet, hvori han loves kronens støtte imod hvem, der måtte ønske at fortrænge ham [85]. Den endelige konfirmation forelå 24-6-1529. Den er beseglet af en del af rigsrådets medlemmer, blandt an-

[83] Hvitfeld, s. 1311–1312.

[84] Münter: Reformationshistorie, bd. 2, s. 701–705, dateret 11-6-1529.

[85] Trykt i Knudsen: Joakim Rønnow, s. 152–153.

det Stygge Krumpen. Dokumentet indeholder forpligtelsen til ikke at betale penge til Rom, men i stedet en tilsvarende sum til kongen. Det er samtidig det tidligere omtalte bevis for, at rigsrådet først i 1527 gik med til at standse betalingerne til kurien [86]. Helgesen beretter i øvrigt, at kongen ikke overholdt sit løfte om kun at kræve det man før sendte til Rom. I stedet for de sædvanlige 1000 gylden forlangtes nu 6000 [87].

Året efter, på samme dag, fik Rønnow endnu en konfirmation på sit stift. Den er i det store og hele enslydende med den foregående, men dog med så mange afvigelser, at man må antage, at der ikke er tale om en fejldatering, når Hvitfeld henfører den til 1530 [88]. Selv ikke med denne sikkerhed følte bispem sig tryk, og allerede 22-7-1530 udsteder kongen sammen med rigsrådet et værnebrev for ham, specielt imod eventuelle repressalier fra Rom i form af f. eks. bandlysning [89]. Endvidere måtte også domkapitlet udstede flere separate breve for at beskærme Rønnow [90].

Således udstyret med beskærmelsesbreve kunne den nye biskop begynde sit virke. Han stod friere end Gyldenstjerne over for kongen, idet han også havde rigsrådets garantier i ryggen. Man kan dog tvivle på, om de katolske dele af rådet ville føle sig forpligtet af garantiene i tilfælde af en konflikt mellem kongen og Rønnow.

Rønnow må i hvert tilfælde have følt sig usikker, idet han søgte at omgå forbudet imod at sende penge til Rom. Han ansøgte den pavelig anerkendte ærkebiskopkandidat, Jørgen Skodborg, om konfirmation [91]. Lykkedes dette, ville han have fuld biskoppelig myndighed og ikke længere være afhængig af de verdslige myndigheders beskyttelse. Skodborg turde dog ikke opfylde anmodningen, så Rønnow måtte nøjes med at være biskop af kongens og rigsrådets nåde. Her røber sig for første gang den grundlæggende uoverensstemmelse mellem kongen og Rønnow i kirkepolitiske anliggender. Rønnow var ikke til sinds at affinde sig med den nationale fyrstekirke med kongen som øverste instans. Han ønskede, at kirken skulle bevare sin traditionelle selvstændighed over for den verdslige magt.

Året efter forsøger roskildebispem atter at få ordnet sin konfirma-

[86] Knudsen: Joakim Rønnow, s. 32–35.

[87] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 117.

[88] Hvitfeld, s. 1318–1319; Knudsen: Joakim Rønnow, s. 35–36.

[89] Münter: Reformationshistorie, bd. 2, s. 706–708.

[90] Optrykt i Hvitfeld, s. 1319–1320.

[91] Hvitfeld, s. 1314–1315; Knudsen: Joakim Rønnow, s. 39–40.

tion gennem Skodborg, men igen uden held [92]. Der var imidlertid også andre måder at svække kongens stilling inden for kirken. På den københavnske herredag i 1530, hvor religionssagen blev heftigt debatteret, fremkom Rønnow med et reformforslag for Roskilde stift, som viser hans kirkepolitik. Han lover at sørge for, at det hellige evangelium prædikeres rent og purt i stiftet. Til gengæld skal det tillades fortsat at holde messer i Vor frue kirke i København, og ingen skal med breve kunne borttrænge sognepræster. Der hentydes til, at kongen ikke skal kunne fratage en sognepræst et embede vilkårligt og give det til en anden. Er der nogen klager over en præst, skal de indgives til bispem, som så vil sørge for en undersøgelse af sagen, og om fornødent sende en ny præst. Dog vil bispem være villig til at høre på råd fra kongen og rigsrådet [93]. Meningen er tydelig. Skal der reformeres i stiftet, skal bispem gøre det og ikke kongen. Den verdslige indflydelse i gejstlige anliggender måtte fjernes. Der blev ikke noget ud af forslaget i 1530, men dele af det indgår i de kirkelige bestemmelser fra herredagen i 1533 efter kongens død.

Endnu en begivenhed må fremdrages for at illustrere Rønnows kirkepolitiske standpunkt. Det er den proces, man førte imod Hans Tausen under herredagen i 1533 efter indførelsen af de nye kirkeretslige tilstande, som blandt andet gav bispemne jurisdiktionen tilbage inden for deres stift. Tausen blev anklaget for at have brugt skældsord om bispemne i et af sine propagandaskrifter, antagelig svaret på Jens Andersens sendebrev, at have befattet sig med alle Københavns kirker sammen med sine tilhængere og for at have kættersk nadveropfattelse [94]. Især det sidste kunne være farligt, idet kættere kunne straffes med døden. Det er uklart hvilke af de tre anklager Tausen blev dømt for, idet dommen er overleveret i to afskrifter, Hvitfelds og Arne Magnussens, hvor Hvitfeld mener Tausen vedstod, at nadveren ikke var Guds legeme under brøds og vins lignelse, medens Magnussen mangler det afgørende ord »ikke« og derved får den modsatte mening ud af dommen [95]. Det fremgår tydeligt af Tausens skrifter at han ikke har haft den af Hvitfeld nævnte nadveropfattelse [96]. Havde han haft den mening havde han heller ikke fået lov til at undervise på universi-

[92] Hvitfeld, s. 1321.

[93] Hvitfeld, s. 1334–1335.

[94] Retssagen er behandlet af Heise i HT 4. rk., bd. 3, s. 436; H. F. Rørdam i: KS 2. rk., bd. 3, s. 1–46 og s. 292–367.

[94] Retssagen er behandlet af Heise i HT 4. rk., bd. 3, s. 436; H. F. Rørdam i

[96] N. K. Andersen: »Confessio Hafniensis«, Gad 1954, s. 294–304.

tetet efter reformationen. Derfor kan han selvfølgelig godt være blevet dømt for det, men strafudmålingen tyder på, at det ikke var tilfældet. Var Tausen blevet dømt som kætter ville strafudmålingen være unaturlig mild. Vi må formode, at det kun er de to første anklagepunkter, der ligger til grund for dommen, som angivet af Arne Magnussens afskrift. Straffen bestod i, at Tausen skulle forlade Sjællands og Skånes stifter, og hvis han søgte prædikatilladelse andetsteds, skulle han underlægges den stedlige biskops tilsyn. Rønnow fik overretten tilbage over alle sine kirker, hvor han nu skulle indsætte præster og prædikanter. Kernen i dommen er at hævde biskoppens ret til frit at bestemme, hvem han ville give prædikatilladelseinden for sit stift, og altså ikke i første række et angreb på protestantismen. Den senere udvikling bekræfter da også dette. Det varer kun en måneds tid, før Tausen atter er tilbage i København mod at underskrive en forpligtelse til bispem, hvori han lover at være ham hørig, tro og villig og prædike og lære det hellige evangelium og Guds ord retteligt og klart uden al skænds ord og tale om bisper, prælater, kanniker eller præster samt vise sig over for bispem som en tro dannemand bør imod sin herre og prælat [97]. Tilsyneladende var der intet krav om, at Tausen skulle opgive sit protestantiske standpunkt. Han skal bare undlade at bruge skældsord om bisperne og anerkende Rønnow som sin foresatte, altså anerkende det kirkelige hieraki.

Frederik 1. og Rønnow var enige om, at hierakiet skulle opretholdes, men der hører enighedens også op. Hvor kongen ville hævde kongemagtens afgørende indflydelse på de kirkelige anliggender og forbeholde sig ret til at gribe ind selv i lærespørgsmål, kæmpede Rønnow for at bevare bispem's myndighed i alle gejstlige sager. Kirke og stat skulle forblive to adskilte parter, og staten skulle ikke bestemme over kirken.

Når Rønnow så så meget anderledes end kongen på kirkepolitikken, hvorfor var han så blevet foretrukket som biskop? Sagen mod Tausen giver en antydning ved at vise, at Rønnow ikke ønskede at bekæmpe protestanterne, bare de indordnede sig under hans myndighed. Da kongen var død dengang sagen stod på, kan det ikke være af frygt for ham, at bispem lader Tausen vende tilbage. Poul Helgesen forklarer det ved, at Rønnow var forelsket i Mogens Gøjes datter Sofie, og at det ad den vej lykkedes den protestantiske Gøje at udvirke Tausens tilladelse til at komme tilbage [98], og Hvitfeldt gen-

[97] Hvitfeldt, s. 1402.

[98] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 135–136.

tager historien med den ændring, at det nu er den anden datter, Birgitte, bispem er forelsket i [99], antagelig fordi Hvitfeld har vidst, at Sofie på dette tidspunkt allerede var gift. Disse forklaringer skyldes snarest, at Helgesen og Hvitfeld har undret sig over Rønnows handle-måde og derfor har konstrueret en forklaring. Det eneste vi kan læse ud af dokumenterne er, at Gøje er blandt dem der går i borgen for Tausen. Langt bedre forståelse af begivenheden opnåes ved at kæde den sammen med bispens kirkepolitik, hans forsøg på at hævde bispe-embedets myndighed.

Denne lempelige holdning over for protestanterne kan meget vel have været årsagen til, at Fr. 1. foretrak Rønnow, da der skulle vælges ny biskop i Roskilde. Derfor må vi forsøge at kaste lidt mere lys over Rønnows indstilling til den nye lære.

Helgesen vurderer ham som: »meget gunstigt stemt for det lutherske Parti«, men bemærker dog, at han senere blev mere kirkeligt sindet, end man havde ventet [100]. Et andet sted i Skibbykrøniken hævder Helgesen, tilsyneladende i modstrid hermed, at Rønnow efter kongens død favoriserede lutheranerne mere end nogen sinde [101]. Der er specielt behandlingen af Tausen, der her hentydes til.

Laurensen har en lignende vurdering og kalder roskildebispens den der: »haffuer altid hafft gudtz sandhedt og Christi Ewangelium kertt« [102], hvilket kun kan betyde, at Laurensen mente, at Rønnow hældede til den protestantiske side. Ordene »altid hafft« kan give basis for at tro at Laurensen regnede med at Rønnow langt tilbage i tiden har været således sindet.

Det gælder nu om at få disse to samtidige, men stærkt værdiladede, skildringer enten bekræftet eller afkræftet.

Der er bevaret tre breve som kan hjælpe os. De stammer fra 1533–35, men det er ikke usandsynligt, at deres vidnesbyrd gælder noget bagud i tiden. Det ældste brev er fra Sveriges konge Gustav Vasa til Mogens Gøje. Det er udateret, men står i den svenske rigsregistratur indført efter et brev af 13-9-1533, så det må stamme fra kort efter denne dato. Vasa skriver blandt andet følgende til Gøje: »Yttermere ssom j ythi ssame jderss scriffwelse bedie och begere att när oss skulle naaghet budh för haandene waara till then godhe Herren Electum

[99] Hvitfeld, s. 1402.

[100] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 122–123.

[101] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 135–136.

[102] H. F. Rørdam: »Skrifter fra Reformationstiden«, 4, s. 11 (Malmøberetningen).

aaff Roskilde, att wij thaa wille mett waar scriffwelse förmane honom att bliffwa haartt och fast hoss rena gudz ord och Ewangelium etc.« [103], hvilket kongen lover at lægge et godt ord ind for. Både Mogens Gøje og Gustav Vasa var protestanter, så brevet må tolkes som en anmodning til Vasa om at formane Rønnow til ikke at forlade den evangeliske kurs, som Gøje altså må have anset ham for at føre på dette tidspunkt. Brevet er en yderligere bekræftelse på, at dommen over Hans Tausen få måneder i forvejen og Rønnows håndhævelse af den ikke opfattedes som noget angreb på protestantismen.

Et halvt års tid senere, 20-2-1534, skriver Vasa til Rønnow, som han var fjernt beslægtet med: »Ytterligere, käre frende, oss är oc til kenne giffwit en ganske behagelig tidende, Hworledes Gud alzmectig haffwer mett sina helga naader besögt edert hierta i saa motte at i haffwe infallit oc wele bliffwe hoss Christi helga ord oc Ewangelium, hwilkit oss er en gladelig tidende, Och bedie ther om then alzmectige gud, att han aff sin ubegrifelige naade oc barmhertighett wille feste oc rotha same hans helga ord i edertt hiärta« [104]. Kongen anser Sjællands biskop for at være blevet protestant.

Endnu et brev kan indirekte hjælpe os. Det er fra Grevefejdens tid, 8-1-1535, skrevet af den katolske hertug Albrecht af Mecklenburgs kansler, Joakim v. Jelzen. Jelzen har været i København og skriver tilbage til hertugen, som deltog i fejden på grev Christoffers side, om situationen i Danmark. Han beretter, at roskildebispens har forsøgt at få Københavns borgere til at falde fra hertugen og greven, ved at lade oplæse et brev fra hertugen på rådhuset og derefter sige, at hertugen havde skrevet til ham, at han vil: genoprette den papistiske lære og undertrykke Guds ord. Derfor råder han byens borgere til ikke at støtte hertugen [105]. En særdeles besynderlig argumentation for en katolsk biskop, men forståelig, hvis Vasas formodning om, at Rønnow havde erklæret sig for protestant passede.

På grundlag af de to sidste breve må vi slutte, at Rønnow engang først i 1534 har givet Gustav Vasa grund til at tro, at han var gået over til protestantismen og, at han i 1535 fører en argumentation over for Københavns borgere, der kun bliver forståelig, hvis også de har haft det indtryk.

Men hvordan var hans standpunkt før 1534? Da Vasa omtaler hans

[103] C. Paludan Müller: Aktstykker til Grevens Fejde. Odense 1852-53, bd. 1, nr. 20.

[104] Aktstykker til Grevens Fejde, bd. 2, nr. 29.

[105] Aktstykker til Grevens Fejde, bd. 2, nr. 167.

formodede overgang til protestantismen som en nyhed i 1534, kan han ikke før omkring dette tidspunkt have givet indtryk af helt at være gået over til protestantismen, men på den anden side kan man ikke komme uden om, at Mogens Gøje i 1533 anser det for nyttigt at formane Rønnow til at »blive« ved Guds ord og Evangelium, og at Laurentsen helt tilbage i 1530 kan omtale ham som en, der har Guds ord og evangelium kært. Helgesens vurdering kan ikke dateres nøjagtigt, men er i hvert tilfælde fra før Skibbykrønikens afslutning i 1534.

Konklusionen må blive, at Rønnow allerede ved herredagen i 1530 har været anset for en af de potentielle støtter for den evangeliske sag. Det er nærliggende at tro, at Frederik 1. har haft samme mening allerede året før, da han valgte ham til biskop, og at man i dette forhold skal se grunden til at valget faldt på ham.

Imod denne vurdering af Rønnows forhold til protestantismen taler de anklager, som Chr. 3. i 1536 lod udarbejde imod bisperne efter at de var blevet fængslet og afsat. Klagerne over Rønnow fylder mere end klagerne over nogen anden biskop [106], men en nærmere analyse viser at det er meget få konkrete ting, der kommer frem, og klager holdt i generelle vendinger kan man ikke bygge meget på i dette skrift, hvor alt drejer sig om at sværte bisperne mest muligt for at retfærdiggøre kongens afsættelse af dem.

Af religiøse anklager kan kongen kun anføre følgende imod Rønnow. Der fortælles en historie om, hvorledes han har overhældt en af Spandemager ordineret prædikant med vand, og hvordan han river et beskærmelsesbrev itu, samt, at han skulle have spurgt om: den nar af Hessen eller den gæk af Holsten skulle være dommer ved en religionssamtale. Alle disse anklager kan forstås ud fra Rønnows ønske om at hævde bispens myndighed i stiftet over for den verdslige øvrighed. Han ville ikke finde sig i præster, der ikke var rigtig ordinerede, og han var imod kongens indgreb i kirkelige forhold gennem værnebrev og dennes ønske om at være dommer ved en religionssamtale. Set ud fra ønsket om at opretholde kirkens selvstændighed ville det også være helt unaturligt om en verdslig kunne afgøre, hvilken trosform som var den rigtige.

Dernæst klages der over, at Rønnow ikke har holdt sine løfter, idet han kun var kommet til Roskilde stift for »evangeliets skyld«, eller mod et løfte om at ansætte evangeliske præster, som det udtrykkes

[106] Trykt i H. F. Rørdam: *Monumenta Historiæ Danicæ* 1870 ff., bd. 1, s. 164–183.

andetsteds i klageskriftet. Havde han ikke taget imod stiftet: »saa haffde oc ingen begeret eller førdret aff hannom hans troes bekendelse«. Det lyder, som om han er blevet afkrævet en protestantisk trosbekendelse, før han fik bispesædet. Det kan ikke bekræftes fra anden kilde at en forpligtelse af den art er blevet pålagt den nye biskop, men bemærkningen kan tjene som yderligere styrkelse af formodningen om, at Fr. 1.s grund til at vælge Rønnow var en antagelse om, at han ikke ville modarbejde protestantismen. Klageskriftets almindelige tendens til at fordreje og stille bisperne i dårligt lys taget i betragtning kan vi ikke på dette ene udsagn bygge en teori om at Fr. 1. allerede i 1529 var nået så langt at han helt havde forkastet tolerancen.

Endvidere har bispen angrebet prædikanter og borgere i kronens købstæder, specielt Slagelse. Det er uklart, om det er økonomiske eller religiøse uoverensstemmelser, som har udløst stridighederne, men da Slagelse nævnes særskilt, er det nærliggende at tænke sig, at bispen har grebet ind for at dæmpe de uroligheder, der opstod i 1533, da man brød ind i St. Mikkel's kirke og nedbrød Guds Legems Alter [107].

Dette er alt, hvad kongen kan fremføre imod Rønnow til bevis for sin generelle påstand om, at han har været evangeliets fjende. Der er ingen grund til på dette grundlag at slutte mere, end at bispen har villet hævde bispeembedets magt over for den verdslige øvrighed. Og det kan slet ikke tilbagegive alle de andre samstemmende vidnesbyrd om, at Rønnow før og efter Fr. 1.s død har givet indtryk af at være gunstigt stemt over for protestantismen [108].

De to andre nyudnævnelser af bisper under Fr. 1., Torben Bilde og Oluf Munk, hjælper til at komplettere billedet af kongens kirkepolitik.

I 1532 trak den udvalgte ærkebiskop til Lund, Aage Sparre, sig tilbage og overlod bestyrelsen af stiftet til kapitlets dekan Torben Bilde. Denne måtte udstede en forpligtelse til kongen i lighed med Gyldenstjerne og Rønnow [109]. De vigtigste betingelser var, at han lovede

[107] Om sagen se HT 4. rk., bd. 3, s. 494–495.

[108] Jeg er her i modstrid med de gængse opfattelser af Rønnow, specielt J. O. Andersen i Dansk biografisk Leksikon, bd. 20, s. 416 ff. og P. G. Lindhardt i Den Danske Kirkes Historie, bd. 3, s. 342 ff. Det må dog understreges at jeg ikke mener at kunne udtale mig om Rønnows personlige overbevisning. Jeg udtaler mig kun om hvilket indtryk andre har haft af den i samtiden. Kilderne giver os mulighed for at danne os et nogenlunde pålideligt billede af Rønnows kirkepolitik, men ikke for at kende hans religiøse overbevisning.

[109] Trykt i H. F. Rørdam: »Malmøbogen« (af P. Laurentsen) optrykt 1868. Indledningen s. XLV–XLVI. Dateret mandag efter Knud konges dag 1532 (15-7-1532).

ikke at forhindre de evangeliske prædikanters virke, specielt i Malmø, og ikke forhindre munkes og præsters giftermål. Endvidere skulle han være kongen tro og huld, sørge for kongens børns bedste samt ikke støtte den afsatte kong Christian og dennes børn. Hvitfeld beretter, at Bilde heller ikke søgte sin konfirmation i Rom, men i stedet indbetalte pengene til kongen [110].

Ligeledes havde Ivar Munk året før, 1531, fået kongens bekræftelse på, at hans brodersøn, Oluf Munk, måtte efterfølge ham i embedet. Også her var betingelsen, at han skulle tage sin konfirmation af kongen og ikke lægge den evangeliske lære hindringer i vejen. Vi hører intet om, at han skulle betale den sum man normalt sendte til Rom til den kongelige kasse, men det har antagelig været tilfældet [111].

Om Oluf Munks virke under Fr. 1. ved vi faktisk intet, vi hører hverken om at han har opfyldt eller overtrådt forpligtelserne. Heller ikke hans opførsel efter kongens død er der væsentligt at berette om. Det eneste sikre er at domkapitlet kun modvilligt går med til at vælge ham. Endnu i 1533 på herredagen var forholdene således, at Ivar Munk sammen med rådet måtte sende en meddelelse til Ribe domkapitel om, at Ivar Munk i forening med rigsrådet har udvalgt Oluf Munk til sin efterfølger. En højst ukanonisk fremgangsmåde [112].

Vi ved mere om Torben Bildes kirkepolitik. Allerede i hans tiltrædelsesår føler kongen sig foranlediget til at sikre prædikanten Claus Mortensen i Malmø og prædikanterne hr. Jesper og hr. Laurits i Halmstad med værnebrev. Kongen må have tvivlet på at bispem ville overholde sin forpligtelse til ikke at lægge evangeliet hindringer i vejen.

Indtil kongens død sker der ikke noget, men så snart Torben Bilde med recessen af 3-7-1533 får ret til at bestemme, hvem der skal prædike i hans stift, starter han en kampagne imod protestantismen under trussel om kætterdom og forvisning. Det var denne forfølgelse som skulle udløse Grevens Fejde [114].

Hvad siger disse fire bispevalg os om Fr. 1.s kirkepolitik? To vigtige ting. For det første undlod han at gå adelens økonomiske inter-

[110] Hvitfeld, s. 1393.

[111] Dansk Biografisk Leksikon, bd. 16, s. 226–227.

[112] Trykt HT 4. rk., bd. 3, s. 496–497.

[113] Fr. 1.s reg., s. 390 + s. 421.

[114] Se bl. a. Malmøborgernes beretning i Danske Samlinger, bd. 1, Rørdams Monumenta, bd. 1, s. 161–164. Aktstykker til Grevens Fejde, bd. 2, nr. 15. Rørdams indledning til Malmøbogen, s. LIV og LVII, HT 4. rk., bd. 3, s. 438 ff., KS 2. rk., bd. 2, s. 128 ff.

esser for nær ved nybesættelserne. Ikke en af de nye bisper opfyldte ikke kravet om, at det skulle være en aledsmand, og de tre (Gyldenstjerne, Munk, Bilde) var endda af rigets betydeligste slægter. Herved undgik kongen risikoen for, at adelen skulle støtte den katolske kirke for at bevare sit monopol på prælaturerne og de dermed forbundne økonomiske fordele. Kongen havde vist, at han ikke havde til hensigt at foretage ændringer, som berørte disse to punkter.

Det andet vi kan læse ud af bispevalgene er, at kongen favoriserede de, der var gunstigt stemt over for protestantismen. Gyldenstjerne og Rønnow var begge en udfordring til alle der støttede katolicismen. Med de af bisperne afkrævede forpligtelser søgte kongen at gennemtvinge i hvert tilfælde tolerance, hvis bispen var stemt for det, kunne han gå videre og beordre protestantisk lære over hele stiftet som Gyldenstjerne gjorde. Man kan undre sig over at kongen har samtykket i at gøre en så stærk modstander af de protestantiske prædikanter som Torben Bilde til Sparres efterfølger. Svaret må her være, at det ville have virket meget udfordrende at afvise domkapitlets mangeårige øverste, endda en mand fra en af landets mægtigste slægter.

I 1532 var hele Danmark øst for Lillebælt forpligtet til i det mindste ikke at modarbejde protestantisk prædiken. Havde kongen levet er det sandsynligt, at også de nye bisper i Jylland ville være blevet afkrævet lignende forpligtelser, som allerede Oluf Munk blev det som coadjutor. Kunne kongen samtidig sikre sig, at flere og flere af bisperne var protestanter, kunne den katolske lære ad den vej fortrænges og reformationen gennemføres uden omvæltning i kirkens struktur, uden angreb på adelens rettigheder og uden, at de kirkelige reformtanker blev kædet sammen med et bondeoprør.

Også på et lavere plan virker kongen for at anbringe protestanter inden for den bestående kirkes rammer, nemlig gennem besættelsen af de præsteembeder kronen havde patronatsret til. Her kunne de nye præster forpligtes til en evangelisk kurs.

Metoden kommer først i anvendelse på et ret sent tidspunkt. Første gang man hører om den, er da Anders Glob 29-7-1530 får livsbrev på Asmindrop kirke i Skåne mod at holde en kapellan: »som vden forsømsze lerer och predicker for allmugen Gutzs reene och clare ordt« [115], hvilket må tolkes som et krav om evangelisk prædiken.

Allerede før kongen begyndte at hjælpe protestanterne på denne

[115] Fr. 1.s reg., s. 264.

måde var der evangeliske præster rundt omkring i de almindelige præstekald, men vi ved ikke hvor mange. Også dem kunne kongen støtte. F.eks. stadfæster han 26-4-1530 Severin Olsens præsentats på Nakskov-Krågsbøll samtidig med, at han bekræfter en skrivelse fra Nakskov borgere, hvori de erklærer sig tilfreds med ham, da han: »vdi predickestolenn (har) leardt och sagdt thenom Gutzs ord, thet hellig euangelium« [116]. Der har nok været tale om en evangelisk præst, som har været udsat for ubehageligheder og af den grund har søgt om fornyet stadfæstelse på sit embede og fået skriftlig støtte fra sin menighed.

Anders Glob's forpligtelse følges ikke umiddelbart op af andre. I næsten et år er alle kendte præsentationsbreve indført i registranten uden bemærkninger om at der foreligger særlige krav med hensyn til læren. Ikke før i maj 1531 finder vi et paralelt tilfælde – Det er hr. Laurits, forhenværende forstander for helligåndsklostret i Aalborg, som får præsentats på Skagen kirke, da han kommer godt ud af det med borgmester og almuen deroppe. Han skal prædike det hellige euangelium og Guds klare og rene ord [117]. Efter endnu et langt ophold får Hans Svanning kongens løfte om den første ledige kirke i Fyens stift mod at holde en kapellan, som kan prædike og lære folket det hellige euangelium og Guds ord [118].

Men snart sker der en radikal ændring i kongens tilsyneladende forsigtige holdning i denne sag. Den indvarsles med, at Jens Nielsen får præsentats på Jellinge kirke 15-3-1532 mod, at han: »vden all menniskis sette och lere skall klar och reen predicke, lere och forkynde sogene folckit vdi for^{ne} sogen thet hillige euangelium och tienne thennum met christelig doeb, sacramento, woer herris Jesu Christi legom och blod effther Gudts reen ordt, som en ret euangeliske og christelige predicker, sielsørger och tienner bør och plygtig er at giøre, som hand met then hellige scrifft kand beuisze och bewere. Sameledis skål han ey holle nogle vchristelige seremonier, antigen vdi en maade eller anden, emodt Guds leerdome och hellige ordt eller apostlene scrifft och indsetting – – – « [119]. Klarere kan det ikke siges, at den nye præst skal holde sig til den protestantiske lære, og helt slippe den katolske. Og dette er ikke et enkelt enestående tilfælde, thi der findes i en registrant fra årene 1532–45 en afskrift af et kaldsbrev identisk

[116] Fr. 1.s reg., s. 249.

[117] Fr. 1.s reg., s. 284.

[118] Fr. 1.s reg., s. 297 (7-2-1532).

[119] Fr. 1.s reg., s. 300.

med Jens Nielsen og over den står: »Ad subscriptum exemplar ecclesiarum Prensationes sunt Scribende« [120]. Det var den nye formel for præsentationsbreve, som skulle anvendes i de embeder, hvor kronen har kaldsret. Da den registrant, som formelen er indført i først starter 1532, må nyordningen dateres til tidligst dette år, hvilket stemmer godt overens med at vi første gang møder den i praksis i marts 1532.

Jellingpræsentatsen medregnet er der indført 18 præsentationer i Fr. 1.s registranter fra marts 1532 til hans død i april 1533, hvilket er lidt mere end normalt inden for et enkelt år (kun et af de 18 breve falder mere end et år efter Jellingbrevet). Forskellen er dog ikke så stor, at der er basis for formodninger om, at der skulle have fundet en uderensning sted blandt det katolske præster [121].

Af disse 18 breve kan vi med sikkerhed fastslå, at den nye formel er blevet anvendt i tre tilfælde, nemlig Jellingbrevet og to gange det angives, at der er brugt den »nye formel«. Yderligere ni breve er gengivet i registranten på en sådan måde, at der ikke kan herske tvivl om, at der kræves evangelisk prædiken, ofte er der citeret brudstykker af den nye formular, så sandsynligvis er den også anvendt her, så meget mere som den bevarede koncept angiver, at den for fremtiden skal være normen. Det bringer os op på tolv af de 18 breve. I de 6 tiloversblevne er der ikke angivet noget om hvordan præsentatsen har været udformet, men mindst et af dem er givet til en protestant. Det drejer sig om Hanns Holdstte i Nykøbing Falster, som får præsentats på Gråbrødreklostrets kirke, idet sognekirken skal rives ned. Dette hænger sammen med den omfattende klosterstorm i landet, som også havde fordrevet munkene fra Nykøbing, så her må præsten have været protestantisk [122]. Om de sidste fem breve også har krævet protestantisk prædiken, er ikke til at afgøre, når vi ikke kender deres ordlyd eller indhold. Men i alle tilfælde er det tydeligt, at der fra marts 1532 sker et skifte i kongens kurs ved nybesættelser af embeder. Tanken har sikkert været efterhånden at få alle kronens sogne besat med protestantiske præster. Denne metode er mindre anstødelig over for bisperne end udstedelsen af værnebrev [123].

[120] Trykt DM 2. rk., bd. 6, s. 146–148.

[121] 1529: 10 præsentatser, 1530:13, 1531:10.

[122] Fr. 1.s reg., s. 316.

[123] De tre breve sikkert efter »nova formula« er dateret 15-3-1532, 17-7-1532, 22-7-1532. De ni andre evangeliske 18-3-1532, 18-4-1532, 4-6-1532, 10-6-1532, 29-8-1532, 7-12-1532, 7-12-1532, 15-1-1533, 24-3-1533. De seks uden betingelser 18-6-1532, 14-7-1532, 27-9-1532, 14-11-1532, 7-3-1533, 13-3-1533.

Det er vanskeligt at bedømme i hvor høj grad kongen har betjent sig af værnebrev, dels fordi vi kun har mangelfulde informationer om deres antal, og dels fordi de blev brugt i mange sager, der ikke havde med religionsspørgsmålet at gøre. Hele middelalderen igennem var det almindeligt, at kongen tog folk i værn, hvor særlige forhold gjorde sig gældende. I registranterne er det ofte umuligt at se, hvorfor et værnebrev er udstedt, endog hvor det gives til præster, kan det godt være uden forbindelse med det religiøse (jævnfør den tidligere omtalte præst i Nibe), eller det kan være givet til en katolsk gejstlig [124].

Det eneste sted vi har en samlet liste over værnebrev til protestantiske prædikanter er hos Hvitfeld [125], hvor han citerer de 43 artikler fra herredagen i 1530. Foran nævner han en række prædikanter, som skal have overrakt dem og siger samtidig, at både de og de købstæder de prædikede i havde fået kongens beskærmelsesbrev for at måtte prædike evangelisk.

Af to grunde kan dette udsagn om, at alle de kendte protestanter skulle have haft værnebrev, ikke godtages. For det første er Claus Mortensen blandt de nævnte, og han får først sit protectorium i 1532 [125], så det er usandsynligt at han allerede 1530 skulle have haft et andet. For det andet er den af Hvitfeld opgivne liste over prædikanterne ord til andet, bortset fra ændringer i stavemåden, identisk med en fortegnelse fra den såkaldte Malmøberetning over de protestantiske prædikanter [127], og i den nævnes det ikke, at de alle skulle have haft værnebrev. Tilføjelsen må være Hvitfelds egen tildigtning efter, at han har kopieret listen, og kan derfor ikke have nogen kildeværdi.

Tilbage står vi så med de få sikre værnebrev. Af de kendte reformatorer vides kun Hans Tausen, Jørgen Sadolin og Claus Mortensen at have haft kongeligt værnebrev.

Udover disse tre findes fire beskærmelsesbreve opført i Fr. 1.s registranter, de tre i tegnelsesbogen, som sikkert kan henføres til reformationskampen. Det drejer sig om Iost Lauritsen, der 11-9-1529 får protectorium med den bestemmelse, at dersom han gifter sig, vil han få lov til at beholde sit gejstlige gods alligevel [128]. Lauritsen må

[124] Se f.eks. protectorium til Christoffer Hansen Skovkloster, Fr. 1.s reg., s. 338.

[125] Hvidtfeld, s. 1322.

[126] Fr. 1.s reg., s. 390.

[127] H. F. Rørdam: »Skrifter fra Reformationstiden«, 4, s. 59.

[128] Fr. 1.s reg., s. 237.

have været gejstlig og har åbenbart gået i giftertanker, men frygtet, at man så ville benytte lejligheden til at fratage ham de besiddelser, han havde i sin egenskab af gejstlig.

I 1532 får hr. Jesper og hr. Laurits, prædikanter i Halmstad, værnebrev, antagelig for at beskytte dem imod overgreb fra den nye ærkebiskop [129].

Endelig får Jens Nielsen, Randers Helliggejsthus, senere samme år beskærmelsesbrev. Også han må regnes til den protestantiske lejr, idet han i november samme år bliver udnævnt til forstander for samme helliggejsthus, hvor han før havde været prior. Når han således fortsætter efter, at munkene er fordrevet, må han have sympatiseret med protestanterne. Antagelig er værnebrevet udstedt i forbindelse med den nye stilling [130].

I Frederik 1.s registranter, der er bevaret for perioden 1523–33, er der kun opført seks værnebrev i alt, hvorimod man i de danske tegnelser, som vi kun har for 1531–32, finder hele 42 beskærmelsesbrev [131]. Det vil sige, at protectorierne normalt indførtes i tegnelserne og ikke i registranterne. Da vi kun har tegnelserne for denne korte periode, kan vi ikke danne os noget klart billede af, hvor mange værnebrev kongen i alt har udstedt. Kun må vi slutte, at tallene har været væsentlig højere, end det vi kender. Derimod er der ingen grund til at tro at overvældende mange af de værnebrev vi ikke kender er udstedt for at beskytte protestanterne, idet der af de 42 beskærmelsesbrev vi har kendskab til fra perioden 1531–32, kun er fire, som helt sikkert kan knyttes til reformationen.

Skal vi stole på, hvad vi kan læse ud af registranterne og tegnelserne, må vi antage, at der kun er udstedt relativt få værnebrev i forbindelse med kongens ønske om at beskytte protestanternes prædikanter. Dog er tallet nok højere end vi kender, dels fordi der bag andre af protectorierne kan skjule sig hensyn til protestanterne, og dels fordi man ikke kan være sikker på, at tegnelsernes oplysninger er komplette.

En tilføjelse til listen over værnebrev får vi gennem et regnskab fra biskop Jørgen Friis i Viborg til kongen fra 1529. Bispen skal søge at forklare, hvorfor han har vanskeligt ved at inddrive skatterne i stiftet, og i den forbindelse henviser han blandt andet til, at adskil-

[129] Fr. 1.s reg., s. 421.

[130] Fr. 1.s reg., s. 469–470 og s. 337.

[131] Tegnelserne er optaget i Erslev og Møllerups udgave af Frederik d. Førstes danske Registranter.

lige præster har beskærmelsebreve og tolker dem således, at de ikke skal betale til biskoppen.

Der nævnes 6 værnebrev, nemlig hr. Niels i Ulstrup, cantor Niels Friis i Viborg, Søren i Nesborig, Jep i Durup, Hans i Sønderholm og Peder Tomissen [132]. To af disse, Niels Friis og Peder Tomissen hørte i hvert tilfælde til protestanterne. Det bringer det samlede antal kendte værnebrev i forbindelse med reformationen op på 8, et alt andet end imponerende antal og langt mindre end antallet af kendte prædikanter.

Værnebrev har altså ikke været kongens normale fremgangsmåde. Langt fra alle prædikanter har haft et, end ikke de mere fremtrædende. Mænd som Laurentsen og Vormordsen har tilsyneladende ikke haft protectorium. Værnebrevene synes kun at være brugt i tilfælde, hvor prædikanterne stod særligt svagt, eller var særlig truet af overgreb fra bispens side. Det er i den forbindelse værd at lægge mærke til, at fire af de 8 værnebrev til protestanter er udstedt i Viborg stift og tre i Lund i forbindelse med Torben Bildes overtagelse af stiftet. Bisperne i disse to stifter var de værste til at forfølge de evangeliske.

Men, hvorfor var kongen så tilbageholdende med at bruge denne særdeles effektive måde til at beskytte protestanterne? Der kan have været to samvirkende årsager. For det første skabte de stærk modstand hos gejstligheden og unødige vanskeligheder, når kongen kunne opnå samme sikkerhed for prædikanterne ved at indsætte dem i præsteembeder som kronen havde patronatsret til og forpligtede dem til evangelisk prædiken. Denne fremgangsmåde synes ikke at have virket så provokerende. Den anden og muligvis væsentligste årsag er, at kongen ved udstedelse af værnebrevene støttede dannelsen af frimenigheder uden for det kirkelige system. Disse frimenigheder var potentielt revolutionære og potentielle ledere af en bevægelse som førte reformationen videre fra teologiske spørgsmål til sociale, til et oprør mod adel og højgejstlighed, netop det kongen ville undgå. En præst, der var ansat med den normale lydighedspligt over for biskoppen udover, at han skulle prædike evangelisk, var ikke på samme måde et uroligt element. Frimenigheder passede ikke ind i kongens kirkepolitik.

Trods sin forsigtige fremfærd var det ikke muligt for kongen helt at undgå at det kom til voldsomheder. Vi hører om protestanternes billedstorme og overgreb på katolikkerne. Da kongen nægtede at for-

[132] Se KS 3. rk., bd. 2, s. 674–677.

byde den katolske messe i Vor Frue Kirke i København, stormede borgerne den i 1530. Kongens reaktion er typisk for hans afstandtagen fra slige aktioner. Han lukker kirken et helt år for begge trosretninger. Værst gik det dog ud over tiggermunkenes klostre, som var særlig udsatte, dels fordi de lå i byerne, og dels fordi munkene ofte var upopulære også hos katolikkerne og derfor ikke støttedes så kraftigt af dem.

Fra katolsk side samledes en beretning om protestanternes fremfærd over for gråbrødrene [133]. Selv om den er stærk tendentiøs er den tilstrækkelig bevis for, at de evangeliske har været alt andet end blide i de metoder de anvendte for at komme munkevæsenet til livs. Endvidere får vi at vide at det er Mogens Gøje og kongen selv, som står bag en del af overgrebene.

Frederik 1.s registrarnter bekræfter denne vurdering. Angreben begynder i oktober 1528, hvor borgmester og råd i Malmø får kongens løfte om at måtte overtage byens Helligåndskloster og Gråbrødrekloster til henholdsvis rådhus og hospital, når munkene er ude. Forsigtigt tilføjes det, at præster og munke ikke måtte nødes eller trænges ud på nogen måde [134]. I Malmøbogen og krøniken om gråbrødrenes fordrivelse, kan man læse beretninger fra protestantisk og katolsk side, som fortæller, hvordan man omgik kongens krav om, at det skulle gå for sig uden tvang over for munkene [135]. Kongen lukkede øjnene for denne omgåelse og udstedte i juni 1529 et brev til Malmøs borgere og øvrighed [136], som med den begrundelse, at borgerne har antaget den evangeliske lære, og en del af altergodset derfor er blevet ledigt, tillader at det bruges til hospitalet. Af samme midler må der også tages penge til en prædikant og en skole til omskoling af præster. Kongen ser ingen grund til at forsvare munkenes ret til deres kloster. Anderledes forholder det sig med adelens interesser. Det hedder i slutningen af brevet, at dem der er forlenet med noget af godset på livstid skal have lov til at beholde det på de givne betingelser.

Det varer et års tid, før der rigtig kommer gang i klosterstormene, bortset fra begivenhederne i Malmø. Først i juli 1530 sker der noget, denne gang i Horsens. Byen får brev på, at den må få nogle gårde,

[133] Trykt i Gertz: *Scriptores minores historiarum danicarum*, bd. 2, Kbh. 1922, s. 325–368.

[134] Fr. 1.s reg., s. 181. Dateret 8-10-1528.

[135] Malmøbogen i Rørdams udgave, *Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse* i Gertz's udg., s. 340–350.

[136] Fr. 1.s reg., s. 207–208. Dateret 5-6-1529.

som er kommet over til gråbrødreklostret, når munkene er ude [137]. Det er ikke svært at forestille sig, at dette løfte ville styrke borgernes overbevisning om, at de kætterske munke måtte fjernes. Først i 1532 lykkedes det at komme af med gråbrødreklostret. Det blev da overdraget til byen som kirke, skole og hospital, fordi munkene var begyndt at nedbryde nogle klosterbygninger og sælge stenene. Desuden havde de fra prædikestolen prædiket fabler og anden vrang lærdom, som de ikke kunne bevise med skriften, og derved opvakt uro og tve-dragt blandt almuen [138]. Det er interessant, at kongen kan bruge beskyldningen for at prædike noget, som ikke kan bevises med skriften til at begrunde fordrivelsen af munkene. Det tyder på at købstadsordinantsen fra 1530, som fastslog skriftprincippet, var trådt i kraft.

Efter at Horsens havde fået brev på at måtte få de omtalte gårde tilhørende klostret, går det slag i slag. 19-7-1530 får Landskronas borgere stadfæstet Povl Helgesens stadfæstelse på en kontrakt mellem byen og karmeliterklostret, gående ud på, at byen skulle have klostret, hvis det ikke økonomisk kunne klare sig selv, mod at holde de munke, der ville blive tilbage, med føde og klæder [139].

Samme måned får Assens besiddelsebrev på Vor frue Kloster i byen [140] og i august får København et positivt svar angående byens reform af og kontrol med stadens hospitalsvæsen. Omtrent samtidig tillader kongen, at Københavns gamle gråbrødrekirke med det hus, der ligger op til kirken, skal bruges til universitetet [141]. Muligvis har brevet indeholdt en tilføjelse om, at St. Clare kloster endnu et års tid skulle forblive i sin daværende skikkelse.

I december får Svendborg brev på gråbrødreklostret, når munkene er ude, i marts 1531 får Køge brev på gråbrødreklostret med samme betingelser, og samme måned får »Vedelle« (Vejle?) byens sortebrødrekirke som allerede var forladt [142].

I marts 1532 får Trelleborg by det allerede forladede gråbrødrekloster og samme måned får Ystad brev på, at deres gråbrødrekloster må omdannes til hospital og kirke, når munkene forlader det. I denne skrivelse nævnes det, at borgerne har klaget over, at munkene prædiker imod det hellige evangelium og Guds ord. I april får borgerne i

[137] Fr. 1.s reg., s. 258. Dateret 17-7-1530.

[138] Fr. 1.s reg., s. 337. Dateret 17-11-1532.

[139] Fr. 1.s reg., s. 259.

[140] Fr. 1.s reg., s. 267.

[141] Fr. 1.s reg., s. 268-269.

[142] Fr. 1.s reg., s. 272, 277, 279.

Visby lov til at overtage gråbrødrekloster til hospital, hvad de i øvrigt allerede havde gjort før brevet forelå, og i juni får Nykøbing Falster gråbrødrekirken til sognekirke og et hus af klostrets bygninger, men må ikke røre klostrets øvrige huse [143].

Endelig får Halmstad i august lov til at bruge byens kloster til hospital og Næstved i samme måned gråbrødreklostret til hospital [144].

Alle disse løfte- og bekræftelsesbreve fra kongen viser, at han må have accepteret klosterstormene. Om han har været positivt stemt over for dem eller bare set dem som noget uundgåeligt, ved vi ikke. Selv om kongen måske ikke var begejstret for borgernes selvtægt, så var han nødt til at acceptere eksistensen af den. Under disse forhold var det bedste han kunne gøre for at forhindre at det gik over i egentligt oprør at søge at få kontrol med bevægelsen og sikre sig, at den ikke ramte kirkens og adelens vitale interesser. Gennem sine breve til borgerne med løfter og bekræftelser på klosterovertagelserne havde han mulighed for at sætte grænser for aktiviteten, og denne mulighed blev brugt. Vi har allerede set, hvordan St. Clare kloster i København får et ekstra års frist, og hvordan forleneringer på livstid i Malmø forlanges respekteret. Den samme tendens spores i flere andre breve. I Køge får man forbud mod ukritisk at inddrage alt altergodset. Man må kun tage det til hospitalet, som er givet til: »messe og anden gudstjeneste«. Dersom det kun er givet til messer, skal det gå tilbage til indstifternes arvinger. Det er adelens interesser, man her beskytter. Hvis borgerne uden videre inddrog kirkegods, som i sin tid var givet af adelen for at holde messer, kunne den med rette hævde, at det var et brud på gældende ret. Når betingelserne for kirkens besiddelse ikke længere opfyldtes, måtte det gå tilbage til de rette arvinger. Derimod kunne man godt forsvare at lade det overgå til et hospital, hvis godset var givet til: »messe og anden gudstjeneste«, idet hospitalet kunne siges at falde ind under begrebet »anden gudstjeneste«.

Ved en anden lejlighed forbyder kongen borgerne i Randers voldeligt at tage gods fra Helligånds- og St. Hans klostret i byen, hvilket der har været klaget over [145]. Kongens nidkærhed for ikke at støde an mod adelens interesser i klostersagen sees måske aller klarest af følgende lille strid mellem Viborg borgere og den adelige fru Anne, hr. Predbjørns hustru, fra 1532. Det drejer sig om, at borgerne, un-

[143] Fr. 1.s reg., s. 300, 301, 310, 316.

[144] Fr. 1.s reg., s. 323, 332.

[145] Fr. 1.s reg., s. 469–470 (fra tegnelserne 1532).

der den almindelige udrensning af sortebrødrekirken, har fjernet den stol, som fru Anne og hendes moder har haft i kirken, og nu lagt den ud på kirkegården. Denne dristighed foranlediger et kongebrev om øjeblikkelig at stille stolen tilbage og ikke i fremtiden hindre stolens eller fru Annes tilstedeværelse [146].

Mogens Gøjes påståede engagement i klosterstormene bekræftes også gennem Fr. 1.s registranter, idet han står som relator til et stort antal af brevene [147]. Dette kan kun betyde, at han har været en af hovedmændene bag kronens politik på dette punkt. Det er vanskeligt at se, om det er kongen eller Gøje som er drivfjederen bag eftergivenessen over for klosterstormerne, men et par ting tyder på, at Gøje er den af de to, som har været den ivrigste protestant. Helgesen skriver, at i året 1526 brød både kongen og Gøje fasten, men når talen er om at nyde nadveren under begge skikkelser nævnes kun rigshofmesteren [148]. I krøniken om gråbrødrenes fordrivelse er angrebene imod Gøje hele tiden stærkere end imod kongen. Ligeledes tyder rigshofmesterens meget stejle holdning under herredagen i 1533 på, at han har været en mindre smidig politiker end kongen. Det er derfor ikke umuligt, at eftergivenessen og den opfordring til voldsomheder der ligger i løftebrevene i højere grad er Mogens Gøjes end kongens vilje.

Den eneste af de katolske bisper som synes at have gjort noget effektivt for at begrænse udviklingen er Ove Bilde. Han sørger for i tide at lægge truede klostre ind under bispesædet eller får brev på at måtte få dem, dersom de forlades. Herved forhindres det, at klostrenes besiddelser falder bort fra kirken. I december 1529 får han brev på, at dersom Århus sortebrødrekloster forlades skal al dets ejendom tilfalde bispesædet [149]. Et par år efter, i november 1531, overgår Jomfru Maria klostret i Århus til bispens besiddelse [150], og i august 1532 får han bekræftelse på, at Oræ kloster med alt tilliggende er overgivet ham på livstid af abbed og konvent [151]. De klostre, som på den måde var kommet i bispens direkte varetægt, kunne undgå at falde i borgernes hænder, selv om de skulle blive forladt.

[146] Fr. 1.s reg., s. 476-477.

[147] Det gælder brevene til Horsens (1. brev), Assens, Trelleborg, Ystad, Nykøbing F., Halmstad, Køge, Næstved.

[148] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 108-109.

[149] Fr. 1.s reg., s. 240. Dateret 11-12-1529.

[150] Fr. 1.s reg., s. 292. Dateret 14-11-1531.

[151] Fr. 1.s reg., s. 333. Dateret 15-8-1532.

Fra 1527 til 1530 gjorde man ikke noget nyt forsøg på ad lovgivningens vej at løse den danske kirkes problemer. I 1530 truedes landet igen af Chr. 2., og kongen indkalder til herredag for at få penge til rustningerne. Samtidig beslutter han at tage religionssagen op endnu en gang og stævner derfor repræsentanter fra både protestantisk og katolsk side. Det var den almindelige opfattelse, at kongen nu ville søge at nå til en ordening, så man igen kunne få en religion i landet [152]. Under de politiske forhandlinger udarbejdede man fra begge sider materiale til den kommende styrkeprøve. Som bekendt kom det aldrig til den bebudede religionssamtale og følgelig heller ikke til nogen afgørelse. Tilsyneladende var de to hovedgrunde til dette magre resultat, at man ikke kunne enes om, hvilket sprog man skulle debattere på og hvem der skulle være dommer. For protestanterne ville det være naturligt at pege på kongen som landets overhoved, og den der for tiden besad den faktiske magt over landets kirke. For katolikkerne var det utænkeligt, at en verdslig skulle kunne dømme i lærespørgsmål. Helgesen beretter ganske vist, at det var ren taktisk, at man ikke ville anerkende de dommere som protestanterne ville have [153], men det er vanskeligt at se, hvorledes et forlig på dette punkt skulle have været muligt, idet man i samme øjeblik dommerne var valgt og så havde afgjort sagens udfald.

Det eneste resultat af de mange og lange debatindlæg var en bestemmelse i den reces, som kongen udsendte 14-7-1530, som går under navnet købstadsordinansen [154]. Det hed heri om religionssagen, at hvem som har nåden må prædike Guds ord og evangelium klarliggen og åbenbart lære det for den menige almue udi alle kongens købstæder og andetsteds over alt i riget, efter som kongens undersætter, købstadsmænd i Nordjylland, af ham med flid har begæret. Dersom nogen prædiker eller lærer noget andet end han kan bevise med den hellige skrift, da skal han selv stande til rette for det.

Hermed var hovedstridsemnet mellem kongen og højgejstligheden dog ikke afgjort. Der stod nemlig ikke noget om, hvem der i givet fald

[152] Denne opfattelse hævdes både fra protestantisk og katolsk side: 1) Rørdam: Skrifter fra Reformationstiden, 4 (Malmøberetningen, s. 16–17) og 2) Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 118–120. Hovedkilderne til Herredagen er: Viborgberetningen (Skrifter fra Reformationstiden, bd. 1), 2) Malmøberetningen (Skrifter fra Reformationstiden, 4), 3) Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 118–120, 4) DM 2. rk., bd. 5, s. 315–323 og 5) DM 4. rk., bd. 6, s. 1–43.

[153] Helgesen: Skrifter, bd. 6, s. 119.

[154] Trykt i DM 4. rk., bd. 6, s. 36–41.

skulle dømme i sager, hvor en mand beskyldtes for at prædike noget, han ikke kunne bevise med skriften. De gejstlige ville hævde, at det hørte ind under bispen, og kongen kunne argumentere for, at sagen hørte under ham som rigets øverste retslige instans.

Men to vigtige ting havde protestanterne dog opnået med denne bestemmelse. For det første var der givet almindelig prædikefrihed i landet, og for det andet var biblen blevet gjort til eneste norm for forkyndelsen. Hvad der ikke direkte kunne udledes heraf, var det simpelthen forbudt at prædike. Det vil sige den katolske kirkes forkyndelse med baggrund i denne bestemmelse kunne bringes til ophør.

Vi har allerede set, hvorledes kongen brugte bestemmelsen til at retfærdiggøre lukningen af gråbrødreklostret i Horsens. Det viser for det første, at det virkelig var meningen, at man alene med henvisning til prædikanternes forpligtelse på skriften kunne forbyde munkenes prædiken, og for det andet, at kongen tog det som sin opgave at træffe afgørelse om, hvad det var tilladt at prædike, og hvad der skulle forbydes.

På trods af uklarheden i ordvalget synes det temmelig uforståeligt at rigsrådet, som kongen hævder i sin indledning til ordinantsen, skulle have samtykket i denne nye ordning af kirkens forhold. Vi har ikke bevaret noget originaleksemplar af ordinantsen, og i de afskrifter vi har nævnes kun kongen som besegler. Dette berettiger os ikke til at tvivle på rigtigheden af kongens udsagn om rådets deltagelse, især ikke da vi kun har afskrifter af formentlige kopier af originalen sendt rundt til købstæderne, og i sådanne kopier er kongens segl tilstrækkeligt [155]. Hvad man derimod kan betvivle er, hvorvidt kongen har haft de katolske dele af rigsrådet bag sig. Der siges intet om at der har været enighed, og vi ved meget lidt om, hvor udbredt de protestantiske sympatier var blandt adelen, nu hvor det havde vist sig at støtte til protestantismen ikke behøvede at betyde tab af gods, hverken for gejstlig eller læg adel. Måske har kongen henvist til protestanternes ivrige aktivitet i Københavns kirker under herredagen og hævdede, at man kun kunne forhindre, at bevægelsen slog over i et egentligt oprør ved at give efter i religionssagen. I hvert tilfælde kom højgejstligheden også igennem denne herredag uden, at dens økonomiske magtposition svækkedes, og det var nok det, der for store dele af rigsrådet var det afgørende.

Kongen havde med denne bestemmelse, og sin senere anvendelse af

[155] Jævnfør Heise i DM 4. rk., bd. 6, s. 41–42.

den, vist at han ikke længere stod for tolerance i religionssagen. Nu skulle den protestantiske lære gøres til den i landet gældende kristendomsopfattelse. Sadolin får lov til sammen med Gyldenstjerne at gøre Luthers lille katekismus til norm i Fyens stift. Fra 1532 forpligtes de nye præster i kronens kirker næsten konsekvent til at prædike evangelisk. Derimod bevares det kirkelige hierarki. Bispernes tienderet indskræpes, og i det hele taget røres der ikke ved kirkens økonomiske privilegier. Kun tiggermunkenes klostre er unddraget kongens beskyttelse. Heller ikke adelens eneret på prælaturerne anfægtes. Ingen af de nye bisper kongen udnævnte kunne af den grund støde an. Til det sidste fastholdt kongen denne position. Kirkens lære skulle ændres, men de ydre og organisatoriske rammer skulle forblive de samme. Der var intet socialt engagement, ingen interesse for at hævde underklassens rettigheder, forbundet med kong Frederik 1.s kirkepolitik. Han var og blev adelens ven, og den adelige historiker Arild Hvitfeld priser ham da også som sådan [156].

Om kongen allerede i 1527 havde tænkt sig tolerancestandpunktet som en overgang til indførelsen af protestantismen er et spørgsmål, vi ikke kan få besvaret ud fra de bevarede kilder, men at det blev sådan er helt klart.

Lykkedes Fr. 1.s kirkepolitik? Kongen døde i 1533 midt under kampen, før situationen var endeligt afklaret, men meget var allerede opnået. Hele landet øst for Lillebælt var sikret i det mindste tolerance, og Fyens stift havde antaget lutherdommen. Både Fyens og Sjællands biskop kunne sættes i forbindelse med protestantismen, den ene endda som dens aktive støtte. Talrige enkeltsgogne havde fået præster, som var forpligtet til at prædike evangelisk. Kongen havde indtaget pladsen som kirkens øverste leder og viste endda tegn på at ville tiltage sig domsmagten i lærespørgsmål. Man var nået et langt stykke frem ad vejen imod den nationale protestantiske fyrstekirke uden at anfægte adelens vitale interesser.

Men der var stadig uløste problemer. Hvorlænge kunne man forhindre, at den protestantiske prædiken kædedes sammen med et oprør imod adelens herredømme over kirkens store embeder og videre imod adelens særrettigheder i almindelighed? Hvorlænge kunne kongen opretholde kontrollen med udviklingen når adelen stadig besad sin magtposition inden for kirken i kraft af dens eneret på de høje embeder. Hidtil havde kongen stået stærkt, fordi han kunne spille på

[156] Hvitfeld, s. 1252.

frygten for Chr. 2., men fra 1532 sad denne på Sønderborg, og den landflygtige konges søn var død. Eller sagt med andre ord: Var det muligt i længden at bevare kirkens gamle struktur, samtidig med, at man fjernede de teologiske argumenter for dem?

Efter kongens død udløste Torben Billes hårde fremfærd over for protestanterne Grevens Fejde, der startede som en religionskrig, hvor kampen imod katolicismen var kædet sammen med et oprør imod adelen. Senere ændredes billedet da Chr. 3. kom ind på adelens side og samtidig støttede protestantismen.

Da han i 1536 kom til magten brød han radikalt med faderens kirkepolitik og fjernede alle adelens forrettigheder inden for kirken. Samtidig gjorde han op med det gamle kirkelige hierarki og gjorde en ende på kirkens rigdom. Den nye kirke blev en luthersk fyrstekirke, som væsentlig støttede sig på ikke adelige ledere. Ved denne nyordning opnåede kongen ikke alene fuld kontrol med kirken, men også at svække adelens magt betydeligt, så kongen kom til at stå som langt den mægtigste i landet.

Også på det teologiske område skete der en ændring. Kun få af de danske protestanter fra brydningsårene under Fr. 1. kom til at præge undervisningen på det genoprettede universitet. Alt blev lagt i hænderne på folk fra Wittenberg, som enten havde været væk fra Danmark i kampårene eller var uden særlig tilknytning til landet.